

Vilniaus Universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra

Rėjaus Zakaro,
V kurso, taikomosios jurisprudencijos
studijų šakos studento

Magistro darbas

Valdžių padalijimo principas Lietuvoje 1918-1940 m.
The Principle of Separation of Powers in Lithuania in 1918-1940

Vadovas: prof. dr. (HP) Jevgenij Machovenko

Recenzentas: doc. dr. Vaidotas Vaičaitis

Vilnius
2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Darbe analizuojamas Valdžių padalinimo principas, jį pagrindžiančios mokslo doktrinos ir jų įgyvendinimo praktika tarpukario Lietuvoje. Darbe analizuojama trumpai trukusio demokratinio Lietuvos valdymo modelio teisiniai bei funkciniai aspektai ir jų silpnybės, kurios neužtikrino demokratinio valdymo ir efektyvaus valdžios padalinimo principo institucionalizacijos ir sudarė palankias prielaidas autoritarizmo įsigalėjimui. Taip pat atkleidžiamos karinio perversmo padarinių legalizavimo bei demokratinio režimo demontavimo metodai.

Pagrindiniai žodžiai: valdžių padalinimas, tarpukario Lietuva, Seimas, Prezidentas, autoritarinis valdymas, karinis perversmas.

This work analyses the principle of separation of powers, the scientific doctrines that support it, and the practice of their implementation in interwar Lithuania. The paper analyzes the legal and functional aspects of the short-lived democratic governance model in Lithuania and their weaknesses, which did not ensure the institutionalization of democratic governance and the effective principle of separation of powers and created favorable conditions for the establishment of authoritarianism. It also reveals the methods of legalizing the consequences of the military coup and dismantling the democratic regime.

Key words: separation of powers, interwar Lithuania, Parliament, President, authoritarian governance, military coup.

TURINYS

IŽANGA	2
1. VALDŽIŲ PADALINIMO PRINCIPAS IR JO REALIZACIJOS TEORINIS ASPEKTAS.....	6
1.1. Valdžių padalinimo principo samprata ir jo vaidmuo	6
1.2. Valdžios padalinimo principo įgyvendinimo modeliai ir jų įvairovė.....	10
1.3. Valdžių padalinimo principas Lietuvoje iki valstybės atkūrimo 1918 m.	16
2. VALDŽIŲ PADALINIMO PRINCIPŲ REALIZACIJA LIETUVOS VALSTYBINGUMO KŪRIMO LAIKOTARPIU (1918-1926)	21
2.1. Valstybės valdymo institucijų sistemos kūrimas iki Steigiamojo Seimo. Valstybės tarybos vaidmuo	21
2.2. Demokratinio valdymo sistemos institucionalizacija „seimokratijos“ laikotarpiu .27	
2.3. Demokratijos ir parlamentarizmo instituciniai prieštaravimai ir jų įtaka diskredituojant parlamentinės demokratijos institutus.....	31
3. DEMOKRATINIŲ INSTITUTŲ DEMONTAVIMAS IR AUTORITARINIO VALDYMŲ INSTITUCIONALIZACIJA PO VALSTYBĖS PERVERSMO (1926-1940 m.)	34
3.1. Karinio perversmo kilimo prielaidos 1926 m.	34
3.2. Karinio perversmo ir jo rezultatų socialinė ir teisinė legitymacija	39
3.3. Demokratinio valdymo principų erozija 1928 m. Konstitucijoje.....	42
3.4. Autoritarizmo įsigalėjimas ir galutinis demokratinių valdymo institutų galios apribojimas 1938 m. Konstitucijoje	45
IŠVADOS.....	50
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	52
SANTRAUKA	57
SUMMARY	59

IŽANGA

Temos aktualumas. Ši tema yra aktuali tuo aspektu, kad valdžių padalinimo principas ir jo poreikis politinių filosofų buvo pagrįstas dar XVIII amžiuje. Buržuazinės revoliucijos Jungtinėse Amerikos valstijose bei Prancūzijoje šį principą pavertė kertiniu Konstitucinės doktrinos elementu ir ilgą laiką pagal nutylėjimą buvo manoma, kad efektyvus valdžios šakų padalinimo principo įgyvendinimas užtikrina Tautos suverenumo, valdžios atskaitomybės rinkėjams idėjos įgyvendinimą, geriausiai užtikrina piliečių asmenines ir politines teises bei laisves, kartu garantuoja šalies politinės sistemos stabilumą bei pilietinės bendruomenės socialinę – ekonominę pažangą. Komunizmo kaip globalios vystymosi alternatyvinio modelio žlugimas leido tokiems mokslininkams kaip Francis Fukuyama kiek naivokai paskelbti apie vadinamąją „istorijos pabaigą“ – galutinį liberaliosios demokratijos, globalaus kapitalizmo ir jį įtvirtinančių institutų triumfą (Samalavičius, 2023, p. 3). Valdžių padalinimo principas buvo laikomas kertiniu liberalios demokratijos modelio elementu, todėl mokslininkai galėjo diskutuoti dėl įvairių valdžios padalinimo ir valdžios šakų tarpusavio sąveikos funkcionavimo aspektų, tačiau pačio principo poreikis ir jo socialinė nauda nebuvo kvestionuojama.

Po Nepriklausomybės atstatymo, formuodama savo Konstitucinę doktriną Lietuva atsidūrė kiek dviprasmiškoje padėtyje. Pasirinkusi tarpukaryje egzistavusios valstybės Nepriklausomybės atkūrimo modelį, tuometis Tautos suverenios galios vykdytojas – Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas deklaravo, jog tarptautinės teisės požiūriu Lietuva visą laiką egzistavo kaip laisva ir Nepriklausoma valstybė, kurios suverenitetas buvo pažeistas svetimos karinės jėgos pagalba ir Kovo 11 Nepriklausomybės aktas šį suverenumą tiesiog atstatė. „Smetoninė Lietuva“ buvo laikoma valstybingumo aukso amžiumi, todėl tiek ir socialiniu lygmeniu pakankamai nuosekliai buvo įgyvendinama radikalaus sovietinės praeities perinterpretavimo ir valstybės raidos tolesnės ateities scenarijų perrašymo siekiai. Kartu buvo siekiama išnaudoti tarpukario politinės kultūros atmintį bei tradicijas (Čepaitienė, 2013, p.139).

Deja būtina Konstatuoti, kad didžiąją Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo dalį, mūsų valstybėje vyravo autoritarinis valdymas, kuris niekaip nesiderino su atviros, globalios ir demokratinės Lietuvos vizija. Politinė bei kultūrinė orientacija į tarpukario Lietuvos valstybingumo restauraciją faktiškai silpnina demokratinio valdymo (o kartu ir valdžios padalinimo principo) socialinę, politinę bei kultūrinę institucionalizaciją. Kartu tenka konstatuoti, kad pavojus liberaliajai demokratijai bei jos raidą užtikrinančiam valdžių

padalinimo principo funkcionavimui kyla ir kitose Lietuvai artimose valstybėse. Pokomunistinę transformaciją išgyvenusi Lenkija, priima įstatymus kurie sunkiai dera su demokratinių valdžių padalinimo principo įgyvendinimu, ypač Teismų ir teisėjų autonomijos srityse (Balicki, Juškevičiūtė – Vilienė, 2021, p. 74). JAV Prezidento D. Trumpo autoritarinio valdymo tendencijos taip pat neprideda pasitikėjimo valdžios padalinimo principo funkcionavimo efektyvumu.

Liberaliosios demokratijos principų erozija Vakarų valstybėse, susijungusi su piliečių nepasitikėjimu demokratijos institutais Lietuvoje, demokratijos bei valdžios padalinimo kultūrinės institucionalizacijos trūkumas kelia analogišką pavojų ir Lietuvos kaip demokratinės valstybės politinės sistemos raidai, tačiau kartu aktualizuoja mokslinių tyrimų plėtotę valdžios atskyrimo ir tarpusavio sąveikos įvairiapusei analizei šioje srityje.

Darbo tikslas. Išanalizuoti valdžių padalinimo principo įgyvendinimą tarpukario Lietuvoje teoriniu ir praktiniu aspektais.

Darbo uždaviniai.

1. Atskleisti valdžių padalinimo principo sampratą, šio principo įgyvendinimo teorinius modelius ir Lietuvos istorinę patirtį šio principo įgyvendinime;
2. Išanalizuoti Lietuvos nacionalinio atgimimo idėjų vaidmenį ir jų įgyvendinimo praktiką nuo Nepriklausomybės atkūrimo iki valstybės perversmo 1926 m.;
3. Išnagrinėti demokratinės Lietuvos valdžių sąveikos trūkumus, jų įtaką parlamentarizmo demontavimui bei autoritarizmo konsolidacijai.

Darbo objektas. Valdžių padalinimo principas, jį pagrindžiančios mokslo doktrinos ir jų įgyvendinimo praktika tarpukario Lietuvoje.

Darbo metodai. Darbe naudojami šie pagrindiniai metodai:

1. Sisteminis metodas. Magistro baigiamajame darbe taikant sisteminį metodą yra atskleidžiama tarpukario Lietuvos valstybės institucinė sąranga, jos vaidmuo politinėje sistemoje skirtingų valdžios šakų tarpusavio santykių dinamika bei pagrindžiamas šių valdžios šakų atskyrimo bei sąveikos sisteminis pobūdis.
2. Analizės metodas. Darbe taikant analizės metodą yra atskleidžiami skirtingų tiriamojo objekto funkcionavimo principai atskleidžiami institucinės sąrangos struktūrinių dalių vidiniai prieštaravimai, analizuojami efektyvaus valdžios padalinimo principo įgyvendinimą slopinantys vidaus ir išorės faktoriai bei jų įtaka.

3. Istorinis metodas. Tiriamuoju laikotarpiu toks sudėtingas socialinis reiškinyss kaip valdžios tarpusavio atskyrimo bei valdžios šakų bendradarbiavimo principo įgyvendinimas nebuvo vientisas ir evoliucionavo. Taikant istorinį metodą analizuojama šio reiškinio istorinė raida, jį įtakoję vidaus bei išorės politiniai, kultūriniai, socialiniai faktoriai, bei išskiriami kritiniai šio reiškinio raidos momentai, kuomet susikaupusi politinė praktika buvo institucionalizuojama teisiniuose dokumentuose – naujos redakcijos Konstitucijose.

Darbo originalumas. Valdžių padalinimo koncepto įgyvendinimas, modelių kaita sistemiškai nebuvo analizuota. Tyrėjai dažniausiai yra linkę akcentuoti arba bendruosius valdžios padalinimo principo įgyvendinimo probleminius aspektus arba konkrečių valstybių konstitucines sąrangas bei valdymo institucijų tarpusavio sąveikos praktikas. Lietuvos tyrėjai, analizuodami tarpukario Lietuvos Konstitucionalizmo raidą dažniausiai akademinį dėmesį koncentruoja į suverenumo atkūrimo teisinės institucionalizacijos procesus Valstybės Tarybos bei Steigiamojo Seimo dokumentuose. Šiame darbe yra akcentuojamas Lietuvos valstybės Konstitucinės raidos plėtotės institucinis aspektas. Autorius akcentuoja valstybės valdymo institucijų aplinkos poveikį jų veiklos teisinio reguliavimo bei kasdienio funkcionavimo kokybės užtikrinimui. Darbe įrodoma, kad Konstitucinio reguliavimo kokybė neturės įtakos, jei elito ir visuomenės grupės stokos įsipareigojimų pagal šiuos principus veikti.

Darbo struktūra. Baigiamasis darbas sudarytas iš įvado trijų analitinių darbo skyrių, kurių kiekvienas atkleidžia baigiamojo darbo uždavinį. Pirmojoje analitinėje baigiamojo darbo dalyje analizuojami teoriniai valdžių padalinimo principai, jų vaidmuo užtikrinant valstybės valdymo institucijų veiklos efektyvumą. Analizuojami valdžios padalinimo principo teoriniai modeliai, atkleidžiama Lietuvos istorinė patirtis ir jų vaidmuo atkuriant Lietuvos Nepriklausomybę.

Antrojoje analitinėje darbo dalyje analizuojama demokratinių valdymo principų diegimas valstybės valdymo sistemoje. Aptariama to meto valstybės institucijų tarpusavio santykių dinamika, jų tarpusavio prieštaravimai ir galimos priežastys įtakojusios demokratinio režimo žlugimą 1926 m.

Trečiojoje analitinėje darbo dalyje analizuojamos autoritarinio režimo įsitvirtinimo priežastys, demokratinių institutų dalinis ir visiškas demontavimas 1928 ir 1936 m Konstitucijose. Analitinėse darbo dalyse pateikiama informacija apibendrinama išvadose. Pateikiamas darbe naudotos literatūros šaltinių sąrašas.

Svarbiausi šaltiniai. Rašant darbą buvo remtasi pirminiais teisės šaltiniais: 1918 m., 1919 m., Lietuvos valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniais dėsniais, 1922 m., 1928 m., 1936 m. Lietuvos valstybės Konstitucijomis.

Rašant darbą aktualiausi šaltiniai analizuojantys valdžių padalinimo principo įgyvendinimą buvo E. Jarašiūno 2010, 2009, 2007, G. Mesonio 2008, 2005, 2004, K. Monkevičiaus darbai. Lietuvos valstybės tapimo konstitucinės raidos problemas analizavo J. Machovenko 2021, 2017, 2015, 2012, J. Machovenko ir H. Šinkūno 2017, o taip pat M. Maksimaičio 2018, 2013 2008, 2000 darbai.

Valstybės perversmo ir vėliau sekusio demokratinio valdymo demonantavimo procesus analizavo Z. Butkus 2006, L. Truska 2004, K. Kilinskas 2018, 2020 bei D. Statninskaitė 1999, bei kiti darbai.

1. VALDŽIŲ PADALINIMO PRINCIPAS IR JO REALIZACIJOS TEORINIS ASPEKTAS

1.1. Valdžių padalinimo principo samprata ir jo vaidmuo

Valdžių padalinimo principas šiandieniniame politikos ar teisės mokslų diskurse nėra plačiai nagrinėjamas ir laikomas tarsi savaime suprantamu dalyku. Kaip pastebi E. Jarašiūnas: „Mokslinė – teisinė mintis daugiausiai dėmesio skyrė asmens teisėms“. Valdžių padalinimo principo reikšmė visą laiką buvo pripažįstama ir tik XX a. antrojoje pusėje atsirado bandymai iš naujo įvertinti šią doktriną ir ją praturtinti. Tokia situacija vertė daryti tokias išvadas: arba valdžių padalijimo klausimai konstitucinėje teisėje tapo nebeaktualūs, arba imta manyti, kad dauguma šio principo sampratos ir įgyvendinimo problemų visapusiškai išnagrinėtos, kad mokslinių atradimų sunku tikėtis (Jarašiūnas, 2007, p. 135). Mokslinių diskusijų dėl valdžios padalinimo principų turinio stoka sąlygojo tą faktą, kad moksliniuose tyrimuose nėra bandoma išgryninti ir pateikti teorinio valdžios padalinimo principo apibrėžimo ir jo turinio. Dažniausiai mokslininkai, bandydami apibrėžti valdžių padalinimo principo sampratą linkę akcentuoti jo turinio (institucinį aspektą). Tyrėjai linkę pabrėžti, kad valdžių padalinimo principas yra suprantamas kaip tam tikra politikos bei teisės mokslo doktrina, kurio esmė yra „valdžios galių suskaidymas į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę šakas (Junevičius, 2007, p. 458). Procesinio požiūrio šalininkai valdžių padalinimo principą yra linkę nagrinėti kiek plačiau ir jų požiūriu valdžių padalinimo principą atskleidžia žemiau pateikti šio principo sudėtiniai elementai:

1. Valdžių atskyrimas ir savarankiškumas;
2. Valdžių pusiausvyra (stabdžiai ir atsvaros, tarpusavio kontrolė);
3. Valdžių sąveika (Jarašiūnas, 2007, p. 137).

Valdžių atskyrimas ir savarankiškumas šiuo atveju yra suprantamas kaip šalies Konstitucijoje ar jos poveikį turinčiuose įstatymuose apibrėžtos valdžios šakų kompetencijos ir jų savarankiškumo užtikrinimo garantijos. Tyrėjai yra linkę akcentuoti, kad absoliutus valdžios šakų nepriklausomumas nėra siektinas dalykas ir būtina užtikrinti, kad vienos valdžios šakos galias ribotų kitos valdžios šakos galios, kad būtų užtikrinta efektyvi jų veiklos tarpusavio kontrolė. Ši sistema bus efektyvi ir veiksminga jei bus užtikrinamas trečiasis komponentas, valdžių sąveika, kuri yra suprantama kaip „valdžios institucijų bendradarbiavimas, veiksmų derinimas, stabdžių ir atsvarų sistemos funkcionavimas, kuris užtikrina valdžių tarpusavio kontrolę, viena kitos sulaikymą ir jų pusiausvyrumą“ (Monkevičius, 2009, p. 51).

Galiausiai būtina atskirti ir vadinamąjį funkcinį valdžios padalinimo apibrėžimo aspektą, kuris labiau akcentuoja šio principo atliekamą pozityvų socialinį vaidmenį „Konstitucijoje, kurioje yra įtvirtintas valdžių padalijimo principas, [...] yra apibrėžiamos tam tikros galios ir kompetencijos, suteikiančios teisinį pagrindą savo tiesioginėms funkcijoms vykdyti, taip pat galios viena kitos atžvilgiu, kad kiekviena iš jų galėtų sulaikyti viena kitą nuo bandymų peržengti savo galių ir kompetencijų ribas ir piktnaudžiauti valdžia. Šių valdžių tarpusavio sąveika, pasireiškianti valdžios institutų bendradarbiavimu, veiksmų derinimu, vienai kitos sulaikymu, ir yra vienas iš svarbiausių veiksmų, užtikrinančių valstybinės valdžios demokratiškumą, įstatymų viršenybę, piliečių teises ir laisves“ (Monkevičius, 2009, p. 50). Pripažįstant šio principo teorinį neapibrėžtumą, privalome konstatuoti, kad šiuo atveju būtų tikslinga nagrinėti empirinį šio principo taikymo pobūdį atmetant pretenzijas į šio reiškinių apibrėžimo sistemiškumą.

Teoriniame lygmenyje klasikinį valdžios padalinimo principą suformavo Š. Monteskjė. Jis būtent buvo pirmasis, kuris pasiūlė trinarę valdžių sistemos sąrangą, tačiau priešingai nuo įsitvirtinusios nuomonės, jis nebuvo griežto valdžių padalinimo modelio šalininkas. „Š. Monteskjė nediršo teigti, jog valdžios šakos turėtų būti griežtai apibrėžtos ir tarp jų turėtų būti menama pusiausvyra. Teisės viešpatavimo principas vertė mąstytoją teigti, kad vienintelė institucija, priimanti įstatymus – įstatymų leidžiamoji valdžia vis dėl to turi tam tikrą prioritetą, nes kitos valdžios šakos tik juos vykdo ar įgyvendina“ (Mesonis, 2004, p. 9). Instituciniame lygmenyje valdžių padalinimo doktrina pasiekė savo darnos ir vientisumo lygį XVIII a. pabaigoje ir buvo įtvirtinta 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje (Machovenko, 2012, p. 160). Tais pačiais metais įsigaliojusioje JAV Konstitucijoje šie principai buvo realizuoti ir yra seniausiai veikiantis politinėje praktikoje veikiantis formaliai apibrėžtas valdžių padalinimo principo įgyvendinimo modelis.

Valdžios padalinimo principo atsiradimas ir jo aktualizavimas teoriniame diskurse privalo būti siejamas su diskusijomis apie valdžios kilmę ir valdžios arba suverenumo teorijos plėtotę. Šiame kontekste yra svarbios visuomeninės sutarties ir Tautos suverenumo teorijos. Pirmasis mąstytojas iškėlęs visuomenės sutarties teorijos sampratą buvo T. Hobsas. Savo veikale „Leviatanas“ anglų mąstytojas „žmogų vertino kaip individą, kuriam nesvetimas egoizmas, agresyvumas, neprincipingumas. Logika sufleravo, jog tokį žmogų reikia riboti. Išeitį, ribojančią žemiausius žmogaus instinktus, autorius matė visuomeninėje sutartyje, kurios pagrindu yra kuriama valstybė. Sudarydami tokią sutartį, žmonės atsisako dalies savųjų teisių, todėl galimas taikus sugyvenimas visuomenėje“ (Mesonis, 2004, p. 8). Ši visuomenės sutarties teorija evoliucionavo į Tautos suverenumo sampratą, kurią teoriniame lygmenyje maksimizavo prancūzų filosofas Ž.Ž. Ruso. Pagal jį suverenas gali

būti tik tauta ir jokia valdžios institucija ar individualus asmuo negali savintis suverenių galių. Todėl tautos išrinkti asmenys yra jos įgaliotiniai, kurie įgyvendina jiems paskirtas funkcijas. Taigi suverenitetas arba valstybinė valdžia yra viena, jos šaltinis yra Politinė tauta, o jos funkcinės šakos, tokios kaip įstatymų leidžiamoji, administracinė ar teisminė tėra šios Tautos suverenios valios įgyvendinimo instrumentai (Bakaveckas, 2002, p. 31).

Būtina konstatuoti, kad tiek politinėje teorijoje diskusijos dėl valdžios ribojimo vyko nuo pat Antikos laikų. Klasikinės Graikijos epochos filosofai Sokratas, Platonas, Aristotelis, kiek vėlesnio laikotarpio romanizuotas graikas Polibijus diskutavo apie įvairias valdymo formas. „Platonas skyrė tris valdymo rūšis: monarchiją, nedaugelio valdžią ir daugumos valdžią. Kiekvieną valdymo rūšį, jas susiejus su teisėtumo užtikrinimu, galima skirstyti į du porūšius: teisėta monarchija ir neteisėta tironija, teisėta aristokratija ir neteisėta oligarchija, demokratija laikantis įstatymų ir jų nesilaikant. Aristotelis plėtojo šias mintis, jam geriausia valdymo forma – mišraus pobūdžio politika. Ji užtikrina vidurinių sluoksnių dominavimą, neleidžia įsivyrėti kraštutiniams (Jarašiūnas, 2009, p. 30). Romėnų teisininkas ir valstybės veikėjas Ciceronas teigė, kad valstybė yra res populi (res publica) t.y. – žmonių reikalas, nes valdžia kyla iš kolektyvinės tautos galios. Jis skelbė, kad pareigūnas, atlikdamas savo pareigą, remiasi įstatymu ir pats yra įstatymo statytinis“ (Mesonis, 2004, p. 5). Vis dėl to Antikos laikų politinė mintis ir valdymo teorija nebuvo atsiskyrusi nuo moralės ar religijos normų ir nebuvo vertinama politinės veiklos profesionalizacija. Gero valdymo pagrindu buvo prielaida buvo laikomas valdančiųjų asmeninės dorybės, Dievo(ų) malonė, o ne profesionalumas, teisės viršenybė ar efektyviai veikiantys institutai.

Antras svarbus aspektas įtakojęs valdžios ribojimo koncepto raidą atsirado viduramžiais ir veikė feodaliųjų sutarčių pagrindu. Valdovų – feodalų luomo sutartys, 1215 m. Anglijos Magna charta libertatum (Didžioji laisvių chartija), 1222 m. Vengrijos Az Ara nybullu („Aukso bulė“), 1287 m. Aragono karalystės Privilegio de la Union (Unijos privilegija) įgauna kone „konstitucinę“ reikšmę ir iš esmės fiksuoja naujus tų laikų valstybinio gyvenimo tvarkymo elementus. Augantys miestai taip pat buvo šios feodalinės sistemos dalimi, todėl valdovų – feodalų, o taip pat ir valdovų – miestų chartijos kėlė mintį apie pactum subjectionis, pagal kurį valdančius ir valdomuosius jungė susitarimas, egzistavimą. Būtent dėl tokio susitarimo valdomieji ir pripažįsta valdančiųjų galias ir jiems paklūsta (Jarašiūnas, 2010, p.30). Šios sutartys buvo formalizuotos, kodifikuotos ir abiejų šalių galėjo būti ginčijamos arba interpretuojamos, o kartu tai buvo ir valdančiųjų pareigūnų galias ribojantis veiksnys. Taip gimė ir plėtojosi teisinis – reiškinyje Konstitucionalizmas. Jis yra suprantamas kaip „valdžios ribojimo konstitucija doktrina, Sąjūdis už Konstitucijos

priėmimą arba jos įgyvendinimą, kuris pasibaigė rašytinių Konstitucijų priėmimu ir jų funkcionavimu. Valdžios galių padalinimas (ribojimas), teisės viršenybės principo taikymas bei žmogaus laisvių apsauga tapo pagrindiniu konstitucionalizmo idealu.“ (Jarašiūnas, 2009, p. 24).

Tiesa, būtina akcentuoti, kad net ir Lietuvos konstitucinės teisės moksliniame diskurse nėra sutariama, ar klasikinis valdžios padalinimo principas (trinarė aukščiausioji valdžia), jų funkcijų atskyrimas ir kodifikavimas rašytinėse Konstitucijose yra vienintelė teisinga ir efektyvi valdžios ribojimo realizacijos forma ir visos kitos iki tol buvusios teorijos, pasak E. Jarašiūno (2009) turėtų būti vertintinos kaip šios teorijos ištakos šiems procesams suteikiant ikikonstitucinių laikų sampratą vadinant juos „ankstyvojo konstitucionalizmo“, „an tikinio konstitucionalizmo“, „viduramžių konstitucionalizmo“, „viduramžių municipalinio ir kanoniškojo konstitucionalizmo“ kategorijomis. (Jarašiūnas, 2009, p. 22). Šiam argumentui prieštaraujantis J. Machovenko (2020) su šiuo vertinimu nesutinka ir valdžios ribojimo praktikos pavyzdžius Antikoje ar viduramžių Europoje laiko tam tikromis istorinės raidos alternatyvomis. Autorius teigia, kad „Žvelgiant į praeitį profesionalaus teisės istoriko akimis, matomas toks alternatyvus valdžios ribojimas senovės Atėnuose, Romoje, Babilone, viduramžių Europos karalystėse ir aristokratinėse respublikose (viena iš jų buvo Abiejų Tautų Respublika, šaltiniuose – Rzeczpospolita Obojga Na rodów). V a. pr. Kr. Atėnuose ar respublikinės epochos Romoje įgyvendinta valdžios ribojimo doktrina nėra menkesnė už šiuolaikinę“ (Machovenko, 2012, p.161). Abiejų Tautų Respublikoje gyvavusios bajorų privilegijos buvo pobūdžio aktai, kuriuose išreikštas politinės tautos ir valdžios susitarimas, jų teisių ir pareigų abipusiškumas (tai labai būdinga konstitucinės teisės nuostatoms, juk ir konstitucija dažnai apibūdinama kaip visuomeninės sutarties išraiška) (Machovenko, 2012, p.166). Taigi modernusis racionalusis valdžių padalinimo principo įsigalėjimas kažkuo gali priminti kovos už būvį pergalę politinių – teisių idėjų funkcionavimo ekosistemoje.

Apibendrinant išdėstytą informaciją, galima teigti, kad valdžios padalinimo principas yra politinė teisinė doktrina, kuria realizuojama Tautos politinio suverenumo koncepcija, numatanti, kad visuotinė valdžia priklauso tik Tautai, o jos valią įgyvendinančios institucijos yra padalinamos į atskiras, autonomines valdžios šakas, kurios veikia savo funkcijų rėmuose, negalia uzurpuoti kitos valdžios šakos įgaliojimų ir viena kitą kontroliuoja. Taip įgyvendinama šiuo metu vyraujanti Konstitucionalizmo idėja, kuria siekiama, kad rašytinėse Konstitucijose įvirtinti valdžios atskyrimo ir jos tarpusavio kontrolės principai, žmogaus teisių apsaugos garantijos, lydimos tų valdžių sąveikos

pozityvių modelių institucionalizacija apsaugotų politinę bendruomenę nuo tironijos bei užtikrintų jos socialinę pažangą.

1.2. Valdžios padalinimo principo įgyvendinimo modeliai ir jų įvairovė

Analizuojant valdžios padalinimo principo įgyvendinimo modelių įvairovę būtina įvertinti kelis pagrindinius aspektus. Pirmiausia būtina suvokti, kad pats valdžių padalinimo principas ir jo vaidmuo yra visuotinai pripažįstamas, tačiau jis Konstitucijose nebūna kodifikuotas, todėl yra išvestinis. Apie šio modelio įgyvendinimą tyrėjai sprendžia analizuodami Konstitucijos straipsnius, apibūdinančius įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias, jų formavimo principus, galias bei kompetencijas (Monkevičius, 2009, p. 51). Dėl tos priežasties pirmiausia yra tikslinga nustatyti kokie išskirtiniai principai yra būdingi konkrečiai valdžios šakai, be kurių galima teigti, kad valdžios atskyrimo principas nėra įgyvendinamas, vėliau būtina sugrupuoti pačius šio principo įgyvendinimo modelius bei nustatyti jų išskirtinius bruožus. Galiausiai yra tikslinga įvardinti skirtingų modelių efektyvumą ribojančius veiksnius ir pavojus. Kaip jau buvo analizuota ankstesniame darbo skyriuje klasikinė valdžių padalinimo principo įgyvendinimo institucinė struktūra sudaryta iš trijų valdžios šakų (įstatymų leidžiamosios, įstatymų vykdomosios ir teisminės). Bendruosius šių valdžios šakų skiriamuosius bruožus aptarsime išsamiau.

Įstatymų leidžiamosios institucijos vaidmenį moderniose visuomenėse atlieka institucijos dažniausiai vadinamos angliškuoju šios institucijos pavadinimu - Parlamentu. Jei sutiksime su prielaida, padalintos valdžios šakos viena – kita kontroliuoja, o gal būt kovoja dėl galios ir prestižo, parlamentai turi didžiausias pretenzijas tapti pagrindine demokratinės valstybės politinio valdymo institucija bei politinių procesų veiksmo arena. Įstatymų leidžiamoji valdžia arba parlamentas yra kolektyvinė, piliečių renkama, todėl plačiausiai piliečių atstovaujama viešojo valdymo institucija, kuri vienintelė yra geriausiai pajėgi akumuliuoti ir agreguoti politinės bendruomenės lūkesčius bei paversti juos geriausiais viešojo valdymo sprendimais. Parlamentų veikla ir priimami sprendimai yra vieši, jų priimami įstatymai yra privalomi visiems valstybės piliečiams ir kitoms institucijoms. Jei Tauta negali tiesiogiai realizuoti savo suverenumo – parlamentas tampa Tautos atstovybe, t.y. jo formavimo, veiklos principai labiausiai atitinka Tautos suverenumo principų realizaciją. Jei demokratinę valdymo formą laikysime geriausiai atitinkančia politinės bendruomenės interesus, vadinasi parlamentas stipriausiai gina, puoselėja ir simbolizuoja demokratinio valdymo idealus. Tai reiškia jei kiltų konfliktas ar nesutarimas tarp viešojo valdymo institucijų, parlamentas (remdamasis demokratiniu tautos atstovybės

mandatu) visada išlaikytų pirmumą kitų valdžios institucijų atžvilgiu. Parlamentų atsiradimas ir jų XVIII-XIX a. pasibaigusi evoliucija į įstatymų leidžiamuosius organus lėmė „stambių žemvaldžių, turtingų buržuą, aukščiausiosios dvasininkijos siekis apriboti karaliaus (monarcho) valdžią – be diduomenės atstovų, kurie tuo metu sudarė parlamentą, pritarimo karalius negalėdavo nustatyti naujų mokesčių, išleisti kai kurių kitų įstatymų“ (Sinkevičius, 2013, p. 17). Parlamentų pagrindiniai įgaliojimai koncentravosi žemiau išdėstytose galiose:

1. Įstatymų leidyba;
2. Konstitucijos keitimas ar papildymas;
3. Valstybės valdymo institucijų steigimas ir jų vadovų skyrimas;
4. Parlamentinė vykdomosios valdžios priežiūra ir kontrolė;
5. Valstybės biudžeto tvirtinimas ir jo įgyvendinimo priežiūra;
6. Mokesčių nustatymas;
7. Tarptautinių sutarčių ratifikavimas ir denonsavimas;
8. Karo ir nepaprastosios padėties paskelbimas;
9. Aukščiausiųjų pareigūnų pašalinimas apkaltos procedūros tvarka (Sinkevičius, 2013, p. 18).

Dėl tam tikrų istorinių aplinkybių yra formuojami vieno arba dviejų rūmų parlamentai. Unitarinėse valstybėse paprastai yra formuojami vieno rūmų parlamentai. Dviejų rūmų parlamentai yra formuojami arba dėl istorinės tradicijos (luominės demokratijos reliktas) arba dėl federacinio šalies valdymo modelio. „Žemieji“ rūmai atstovauja visai tautai (nacijai), o „aukštieji“ rūmai yra federacijos subjektų atstovai. Turėdami savo atstovus (deputatus) parlamento „aukštuosiuose“ rūmuose, federacijos subjektai dalyvauja sprendžiant visos valstybės reikalus (Sinkevičius, 2013, p. 19). Santykiai tarp abiejų rūmų gali taip pat būti organizuojami skirtingi. Tokioje šalyse kaip JAV yra įteisinta „rūmų lygybės koncepcija“, o kitose šalyse gali būti deklaruotas vieno rūmų (dažniausiai žemųjų) primatas. Vis dėl to rūmų tarpusavio sąveika yra menkai susijusi su valdžios atskyrimo principo realizacija.

Vykdomoji valdžia yra antra labai specifinė valdžios šaka, kuri savo esme yra taikomoji vykdomoji valdžia turi teisės aktų nustatytą subjektinę išraišką. Ją įgyvendina specialūs subjektai, kuriems suteikiama vykdomojo pobūdžio kompetencija. Tai vienas iš valdžių padalijimo doktrinai būdingų bruožų. Vykdomoji valdžia disponuoja pagrindiniais viešaisiais ištekliais, kurie užtikrina galimybę daryti atitinkamą poveikį asmenų veiklai, elgesiui bei priversti jos valiai paklusti kitus (Bakaveckas, 2022, p. 32). Vykdomoji valdžia

yra pagrindinis valstybės kaip organizuotos prievartos įgyvendinimo instrumentas. Jos išskirtiniai požymiai yra:

1. Organizuotumas ir sistemiškumas;
2. Žmogiškųjų, finansinių išteklių telkimas ir jų nukreipimas;
3. Privačių asmenų ir ūkinių subjektų veiklos kontrolė;
4. Komunikacijos priemonių kontrolė;
5. Jėgos aparato kontrolė (Bakaveckas, 2002, p. 32).

Istoriniu požiūriu vykdomoji valdžia pradžioje buvo koncentruota monarchų asmenyse, o jų polinkis į absoliutizmą bei noras uzurpuoti visas politines galias iššaukdavo nuolatinį pasipriešinimą ir tapo pagrindiniu motyvu paskatinančių valdžios padalinimo principo atsiradimą ir jo raidą. Moderniose valdymo sistemose nepriklausomai nuo valdymo formos (monarchijos ar respublikos) vykdomosios valdžios funkcijas įgyvendina Vyriausybė arba Ministrų kabinetas, kurio veiklai vadovauja Ministras Pirmininkas (Premjeras).

Teismų kaip trečiosios valdžios šakos galios šaltinis - Konstitucijoje įtvirtintas tautos susitarimas teisingumo vykdymą patikėti teismams. Pagrindinis ir svarbiausias galios požymis – tai privalomumas paklusti valstybės vardu priimtiems teismų sprendimams. Savo galia Teismų sprendimai pagal įstatymus yra privalomi visoms valstybės institucijoms, įstaigoms, organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams, jų vykdymas garantuojamas valstybės prievarta. Patys teismų sprendimai daugeliu atvejų yra valstybės prievartos aktai. Teisminės valdžios institucijos turi teisę taikyti įvairias, net pačias griežčiausias, valstybinės prievartos priemones (Beinoravičius ir kt. 2022, p. 559).

Teismams taip pat Konstitucijoje yra laiduojama išskirtinė prievolė garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises ir laisves. Teismams yra priskiriama monopolija teisingumo vykdyme. Niekas kitas, valstybėje negali vykdyti teisingumo. Nors tam tikrais atvejais įstatymai gali numatyti privalomą išankstinę ikiteisminę vieno ar kito ginčo sprendimo tvarką, kurią įgyvendina administracinės ar visuomeninės institucijos, tačiau šių institucijų ar pareigūnų veikla negali būti suprantama kaip teisingumo vykdymas, nes jos negali priimti tokio valdingo sprendimo byloje, kokį turi teisę priimti teismas. Teismai yra išskirtinė teisinių ginčų sprendimo institucija, nes kaip tik jie lemia galutinius sprendimus (Beinoravičius ir kt. 2022, p. 560).

Ginčų sprendimo galia kaip kartinė teismų prerogatyva suteikia Teismams prievolę bei galimybę kontroliuoti kitų valdžios šakų veiklą. Amerikiečiai, priėmę pirmąją rašytinę Konstituciją, suvokė šio teisės akto interpretacinę prigimtį, kurią implikuoja jos normų

abstraktumas, reguliavimo spragos, normų konkurencija ir dokumento sisteminis pobūdis (Mesonis, 2009, p. 50). Teigiama amerikiečių patirtis, kuri buvo susijusi ne tiek su pačiu valdymo modelių o šios valstybės institucijų gebėjimu nuolatos perinterpretuoti konstitucijos nuostatas XX a. antroje pusėje aktualizavo „konstitucinės kontrolės instituto reikšmę, kai konstituciniai teismai (ar kitos konstitucinės kontrolės institucijos) tapo veiksmingu konstitucinės tvarkos valstybės gyvenime užtikrinimo mechanizmu, apsaugančiu visuomenę nuo valdžios institucijų piktnaudžiavimo valdžia o šis institutas tapo privalomu konstitucinės sistemos elementu (Jarašiūnas, 2009, p. 26).

Šios aukščiau išvardintos prielaidos, kartu su teisėjų korpuso veiklos autonomijos užtikrinimu institucionalizavo Teismų sistemos kaip atskiros valdžios šakos būvį, kuri Lietuvos Konstitucinio teismo nuomone „nuo kitų valstybės valdžių skiriasi tuo, jog ji formuojama ne politiniu, bet profesiniu pagrindu. Visuotinai pripažįstama, kad vyraujantis aukštesniųjų teismų teisėjų korpuso formavimo principas yra teisėjų profesinės karjeros principas, pagal kurį teisėjai yra paaukštinami juos atleidus iš ankstesniųjų pareigų ir paskyrus aukštesniųjų teismų teisėjais (tačiau šis principas negali būti absoliutinamas tam, kad nebūtų sudaryta prielaidų teismų sistemai tapti pernelyg uždara, rutiniškai ir pan.)“ (Beinoravičius ir kt. 2022, p. 562).

Šių valdžios šakų galių atskyrimo ir jų nepriklausomybės užtikrinimas laiduojamas Konstitucijoje įtvirtintomis nuostatomis:

1. Kiekvienai valdžios institucijai yra nustatyta jai priskirta kompetencija;
2. Institucijos kompetencijos konkretus turinys priklauso nuo tos valdžios vietos bendroje valdžių sistemoje ir jos santykio su kitomis valdžiomis;
3. Konstitucijoje tiesiogiai nustatytų konkrečios valstybės valdžios institucijos įgaliojimų, negalima perimti ar perleisti kitai institucijai;
4. Konstitucijoje nustatytos įgaliojimų ribos negali būti pakeistos ar apriboti įstatymu (Jarašiūnas, 2007, p. 146).

Demokratinėje valstybėje Parlamentas atlieka pagrindines funkcijas ir daugelis tyrinėtojų pripažįsta šios institucijos pirmenybę kitų institucijų atžvilgiu. Čia pirmiausia paminėtina parlamento išskirtinė teisė įstatymų leidybos srityje, parlamentinės kontrolės instrumentai, leidimas steigti valdžios institucijas bei pritarimas aukščiausiųjų pareigūnų skyrimams (Sinkevičius, 2013, p. 20-21). Tačiau įstatymų leidžiamasis organas bei jo atstovai negali kištis į kitų valdžios institucijų darbą. Net ir parlamentinės demokratijos šalyse Parlamentas negali duoti nurodymų Vyriausybei jokia kita nei įstatymo forma (Jarašiūnas, 2007, p. 145).

Vykdomoji valdžia paprastai savo Nepriklausomumo apsaugai (pirmiausia nuo įstatymų leidžiamosios šakos) pirmiausia naudoja Veto teisę. Anglosaksų teisinėje literatūroje ši teisė vadinama „vykdomosios valdžios veto“ (executive veto), nors žinoma ir „prezidentinio veto“ sąvoka (Mesonis, 2005, p. 85). Priklausomai nuo balsų skaičiaus reikalingo veto įveikimui, tai suteikia galimybę Prezidentui įtakoti įstatymų leidybos procesą ir paskatinti Parlamentą pakeisti savo nuomonę. Žinoma būtina įvertinti ir politinės praktikos elementus ar veto bus naudojamas įstatymų leidybos proceso stabdymui ar įstatyminės bazės tobulinimui (Mesonis, 2005, p. 85). Daugelio valstybių Konstitucijose Vykdomosios valdžios šakai yra suteikta (palikta) įstatymo iniciatyvos teisė (Bakaveckas, 2002, p. 36). Disponuodama didžiuliais žmogiškaisiais, ekspertiniais ištekliais vykdomoji valdžia (Vyriausybė) yra didžiausia parlamentui teikiamų įstatymų projektų teikėja.

Teismų sistemos vaidmuo politiniame procese paprastai yra ribojamas tuo, kad teismai negali savarankiškai imtis peržiūrėti teisinių nuostatų tol, kol nekyla ginčas ir nėra kreipiamasi į teismą dėl teisingumo atkūrimo. Vis dėl to pastaruoju metu yra pastebimas vis labiau didėjantis teismų aktyvumas ir teisės aiškinimo bei teisinio argumentavimo srityje. Pripažįstama, kad net civilinės teisės tradicijos šalyse įvyko akivaizdus perėjimas nuo paprasto silogizmo metodo prie sudėtingo teisinio argumentavimo metodo“ (Mikelėnas 2009, p. 83).

Valdžių padalinimo principo modelių įvairovė yra skirstoma į tris grupes pagal tai kuriai institucijai yra pavaldus (atskaitingas) ministrų kabinetas. Šios sąveikos formos yra:

1. Parlamentinė;
2. Prezidentinė;
3. Pusiau prezidentinė.

Parlamentiniu modeliu yra vadinama tokia Valdžios sąveikų sistema, kurioje „visuomet yra akcentuojamas valstybės parlamento, kaip įstatymų leidėjo, vaidmuo, fiksuojamas įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios bendrumas, o Vyriausybė yra skiriama ir atleidžiama tik parlamento“ (Sartori, 2001, p. 109). Jos idealusis tipas yra būdingas Jungtinės karalystės Parlamentui. Valstybės vadovui (šiuo atveju monarchui) yra paliekama simbolinė ceremoninė funkcija, o Vykdomosios valdžios centras yra Ministrų kabinetas ir jam vadovaujantis Premjeras.

Tuo tarpu prezidentinei sistemai yra būdingas absoliutus valdžios šakų atskyrimas. Šioje sistemoje Prezidentas ir Parlamentas yra renkami tiesiogiai. Vykdomoji valdžia nėra skiriama parlamento: parlamentas negali reikšti nepasitikėjimo Vyriausybe, o prezidentas negali paleisti parlamento (Heffernan 2005, p. 54).

Pusiau prezidentinė valdžių sąveikos sistema yra tam tikras konstitucinės inžinerijos, kompromisas, kai galios yra paskirstomos tarp trijų institucijų – parlamento, prezidento ir vyriausybės (Monkevičius 2009, p. 52). Tokioje sistemoje galių mechanizmai gali būti paskirstyti labai įvairiai, todėl tyrėjai išskiria net ir santykinai atskirus šios sistemos pogrupius:

1. Prezidentinis – parlamentinis (sąveikoje su kitomis valdžios institucijomis prezidentas turi plačius konstitucinius įgaliojimus);
2. Premjerinis – prezidentinis (tarpusavio sąveikoje su prezidentu ministras pirmininkas turi didesnius konstitucinius įgaliojimus nei prezidentas);
3. Parlamentas su prezidentu (prezidentas renkamas visuotinai, kaip ir parlamentas, tačiau neturi didesnių įgaliojimų) (Monkevičius, 2009, p. 55).

Pusiau prezidentinėje sistemoje Konstitucijoje yra fiksuojamos parlamento galimybė kištis į Vykdomosios valdžios veiklą reiškiant nepasitikėjimą ministrų kabineto nariu ar Vyriausybę apskritai bei Konstitucijoje suteikta Prezidentui teise, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, paleisti parlamentą, tuo suteikiant rinkėjams teisę pareikšti savo nuomonę balsuojant naujo parlamento rinkimuose (Sinkevičius, 2013, p. 19).

Kiekvienas iš šių aukščiau išvardintų modelių turi savo pranašumų ir trūkumų. Daugiausia kritikos akademiniame diskurse sulaukia Prezidentinis valdymo modelis ir jo koncepcinis etalonas – Jungtinių valstijų politinė sistema. Kaip pastebi Ackerman „JAV politinės sistemos eksportas ypač į Lotynų Amerikos šalis tapo košmaru. Lotynų Amerikos Valstijų modelio perėmimas sąlygojo nuolatinį Prezidentų bei Parlamentų konfliktus, kurie dažnai pasibaigdavo sistemų griūtimi, o Prezidentai tapdavo diktatoriais, kurie savo valdžią įgyvendindavo karinės jėgos ar populistinių plebiscitų pagalba“ (Ackerman, 2017, p. 645). Prezidentinio modelio sėkmė Jungtinėse Amerikos valstijose buvo labiau sąlygota išskirtinės JAV socialinės, ekonominės ir kultūrinės padėties. JAV politinė sistema veikė dėl ideologinio neprincipingumo, silpnų ir nedrausmingų partijų, bei į vietoves orientuotos politikos. JAV Prezidentas, atsidėkodamas už reikalingus kongresmenų balsus jų apygardoms naudingais sprendimais, galėjo palenkti Kongresą savo pusėn (Junevičius, 2007, p. 460).

Tuo tarpu pusiau prezidentinėje sistemoje Prezidentas privalo dalytis valdžia su ministru pirmininku, o ministras pirmininkas turi užsitikrinti nuolatinę parlamento paramą. Tai užprogramuoja galimus konfliktus tiek tarp Vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios, tiek tarp dviejų Vykdomosios valdžios institucijų atstovų (Junevičius, 2007, p. 462). Pusiau Prezidentinio valdymo sistemai būdingas ir tam tikras galios mobilumas. Tuo

atveju jei Prezidento ir Seimo pažiūros sutampa, politinės galios centras pasistumia į Prezidento pusę, kitu atveju politinė lyderystė labiau koncentruojasi Premjero institute.

Apibendrinant išdėstytą informaciją, galima konstatuoti, kad valdžios padalinimo į tris valdžios šakas modelis remiasi skirtingomis valdymo funkcijomis tokiomis kaip taisyklių nustatymas, valdymo proceso organizavimas, ginčų sprendimas. Jas ir vykdo trys skirtingos valdžios šakos. Svarbiausias vaidmuo šioje sistemoje vis vien išlieka parlamentui, nes jis turi įstatymų kontrolės, bei biudžeto tvirtinimo funkcijas. Jo galios yra ribojamos Veto bei įstatymų iniciatyvos (Vykdamosios valdžios funkcija) bei teisminės priežiūros (teismų funkcija). Savo ruožtu Teismų sistemos unikalumas kitų šakų atžvilgiu pasireiškia šios valdžios šakos formavimu ne politinio o profesinio patikimumo pagrindu. Politinėje praktikoje egzistuojanti valdžios padalinimų principo įgyvendinimo modelių įvairovė grupuojama į tris dalis pagal tai, kam atskaitingas Ministrų kabinetas ir jo nariai. Kiekvienas iš praktikoje egzistuojančių modelių turi savų pranašumų ir trūkumų, tačiau daugiausia diskusijų dėl savo efektyvumo kelia Prezidentinis galių atskyrimo modelis, kurį simbolizuoja JAV politinė sistema.

1.3. Valdžių padalinimo principas Lietuvoje iki valstybės atkūrimo 1918 m.

Plėtojantis socialiniam, politiniam bei ekonominiam gyvenimui, Lietuvos Didžioje Kunigaikštystėje iki pat valstybės padalinimo 1795 metais pagal intelektualines galimybes buvo diskutuojama dėl valstybės valdymo principų, jų organizacijos formų ir kitų viešųjų reikalų tvarkymo. Pavyzdžiui žymaus mąstytojo A. Volano teiginys apie tai, kad „įstatymai negali apsaugoti viešosios laisvės, jei nebus valdžios, kas juos vykdo“, kai kurių šiandieninių mokslininkų yra vertinama kaip pirmą kartą LKD diskurse artikuliuota valdžių padalinimo idėja. Net jei dėl kiek vėluojančios socialinės ekonominės raidos Lietuvos mokslininkai negalėjo generuoti priešakinių Europinio lygmens idėjų, tačiau tiek egzistuojančioje teisės tradicijoje, tiek ir ją supančiame teoriniame diskurse XVI a. Lietuvos teisės doktrina rėmėsi Europos šalims būdinga teisine doktrina, pagrįsta antikinės miestų demokratijos ir ankstyvosios krikščionybės humanizmo idėjomis, kurios jau tada buvo daugeliu valstybių teisės principai (Bakaveckas, 2002, p. 30).

Nuo XIV a. pabaigos iki pat Liublino unijos 1569 m. Lietuvos politinis gyvenimas pasižymėjo tam tikra dinastine konkurencija. Pirmiausia tai pasireiškė Jogailaičių ir Kęstutaičių dinastinėmis varžytuvėmis dėl suverenios teisės valdyti Lietuvoje. Po to LDK soste įsitvirtinę Jogailaičių dinastijos atstovai LDK sostą panaudodavo kaip spaudimo priemonę Lenkijai, nes Lenkijos diduomenė vertino uniją su Lietuva ir LDK sostą

užsitikrinusiam įpėdiniui buvo lengviau derėtis dėl Lenkijos sosto paveldėjimo sąlygų. Savo ruožtu, kadangi pagrindinė abiejų valstybių monarcho rezidavimo vieta buvo Lenkijoje, Lietuvoje XV a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje ėmė formotis savarankiškas valdymo organas – Lietuvos didžiojo kunigaikščio taryba. Ši taryba sudaryta iš aukščiausių šalies diduomenės atstovų vadinosi Ponų taryba ir palaipsniui iš patariamąsios kunigaikščio institucijos tapo savarankišku valdymo organu 1445 m. Gardine vykusiame Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero ir Ponų tarybos pasitarime be dignitorių dalyvavo ir smulkesnios bajorijos atstovai, kas tyrėjų nuomone yra laikytina bajorų seimo užuomazga (Sinkevičius, 2013, p. 21). Kazimierui mirus „karalaitis Aleksandras ir Ponų taryba išsiuntė laiškus į atskiras Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės sritis, kviesdami jų atstovus į naujo valdovo rinkimus. Taip pradėjo formotis LDK Seimas. Pirmuoju metu jis buvo šaukiamas gana retai, o jo narių sąrašas, posėdžių tvarka nebuvo nustatyta. Nebuvo ir Seimo rinkimų tvarkos - esant reikalui Seimą šaukdavo Lietuvos Didysis Kunigaikštis, o į jį atvykti buvo kviečiami Ponų tarybos nariai, aukšti valstybės pareigūnai (seniūnai, tijūnai, vėliavininkai), kunigaikščiai ir norintys bei galintys Seime dalyvauti bajorai (Sinkevičius, 2014, p. 22). Iš pradžių į Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės seimo funkcijas įstatymų leidyba neįėjo. Jame buvo renkamas Didysis kunigaikštis, sprendžiami karo ir taikos klausimai. Įstatymų leidžiamąja institucija seimas tapo XVI a. pradžioje. Įstatymų leidybos funkcija institucionalizavosi transformuojantis tai, ką galėtumėme pavadinti peticijos teise. „Seimo dalyviai turėjo teisę pareikšti savo nuomonę ar prašymą didžiajam kunigaikščiui. Įstatymu virsdavo Didžiojo kunigaikščio atsakymas į Seimo prašymą. Didysis kunigaikštis tuos prašymus dažniausiai patenkindavo, nes jam buvo reikalinga bajorų parama mokesčių ir karo klausimais“ (Sinkevičius, 2013, p. 23).

Pasibaigus Gediminaičių dinastijai ir sudarius Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės realią uniją, Lietuvoje prasidėjo renkamų karalių Respublikos epocha, kuri buvo vadinama bajoriškąsios demokratijos terminu. Pagrindine Didžiosios kunigaikštystės politine klase tapo bajorija, kuri įgyvendino savo politinius interesus. Prieš Liublino uniją 1564–1566 m. Lietuvoje buvo įvykdytos teismų ir administracijos reformos kuriomis buvo suvienodintos Lietuvos bei Lenkijos teisminės ir administracinės sistemos. Lietuvos Didžioji kunigaikštystė buvo padalyta į pavietus, kurių centruose vykdavo bajorų seimeliai, turintys tą patį statusą kaip ir Lenkijos karalystės seimeliai (Sinkevičius, 2013, p. 23). Įsteigus centrinius organus seimeliai skirdavo savo atstovus vietiniams interesams ginti į Seimą ir teisingumo institucijas. Seimą sudarė dveji rūmai: Senatas ir Atstovų rūmai (Izba Poselska). Buvo šaukiami ordinariniai, ekstraordinariniai ir konvokaciniai (karaliui

rinkti) seimai. Seimų veikla buvo paini, sudėtinga (Jarašiūnas, 2010, p. 33). Pagal Liublino uniją ir po to 1588 m. priimtą III LDK statutą, Seimas institucionalizavosi į įstatymų leidžiamąją instituciją. Tik jis galėjo leisti įstatymus, priimti sprendimus dėl karo ir taikos, mokesčių, muitų, kontroliuoti valstybės išdą, vykdomąją valdžią, sudaryti ir tvirtinti sutartis su užsienio valstybėmis (Sinkevičius, 2013, p. 24).

Karaliaus valdžia buvo renkama ir ji veikė sutarties (*pacta conventa*) pagrindu. Karalius iš esmės turėdavo patvirtinti senąsias bajorijai suteiktas privilegijas, o taip pat ir suteikti naujų, kurios dar sustiprintų bajorijos statusą bei politinę galią. Viena iš tokių įstatymais suteiktų privilegijų buvo „konfederacija“ (sąjunga, gynusiai esminę piliečių (bajorų) teisę priešintis) ir „liberum veto“ (bajoro teisę sustabdyti seimo eigą išreiškus savo nesutikimą). Tokie bajorų demokratijos instrumentai turėjo laiduoti jų teises ir apsaugoti nuo tironijos. Deja, iš tikrųjų jie visai nelaidavo vienybės, bet tapo valstybės griovimo įrankiu“ (Jarašiūnas, 2010, p. 34).

XVIII amžiuje daugelis tiek valstybės veikėjų, tiek ir intelektualų pastebėjo kompleksines valstybės valdymo negeroves ir jas siekė radikaliai reformuoti, pasitelkiant moderniausią tų laikų teisės instrumentą – rašytines konstitucijas. 1793 m. priimta Lenkijos – Lietuvos valstybės konstitucija po JAV ir Prancūzijos Konstitucijų buvo trečioji rašytinė Konstitucija pasaulyje, kuri kartu su savo „kolegėmis“ nutiesė kelią prigimtinių teisių, valdžių padalijimo įtvirtinimui aukščiausios galios teisės akte (Jarašiūnas, 2010, p. 24).

Pati Gegužės 3 d. Konstitucija buvo ne tiek konstitucija, kiek penkių Konstitucinių įstatymų sąvadas. Valdžios atskyrimo principas buvos detalizuojamas vadinamajame „Valdymo įstatyme“. Jame buvo numatyta, kad įstatymų leidybos funkcija yra patikėta Seimui sudarytam iš dviejų rūmų. „Žemesniųjų rūmų nariai buvo renkami tautos pavieto seimeliuose renkami bajorijos atstovai turintys imperatyvinį mandatą. Aukštesniuosius rūmus arba Senatą pagal pareigas sudarė aukščiausios valstybės pareigūnai - vyskupai, vaivados, kaštelionai ir ministrai. Senatas turėjo atidedamojo veto teisę iki kito eilinio Seimo sušaukimo“ (Machovenko, 2021, p. 14). Seimui buvo priskirtos išskirtinės kompetencijos dėl laikinųjų rinkliavų, monetos vertės, valstybės paskolų, nobilitacijų ir kitų nenumatytų apdovanojimų, viešųjų ordinarinių ir ekstraordinarinių išlaidų išdėstymo, karo, taikos, galutinio sąjunginių ir prekybinių sutarčių ratifikavimo, visų diplomatinių aktų ir susitarimų, priskiriamų tautų teisei, vykdomųjų magistrantūrų užbaigimo (Varaška, Lydeka, 2015, p. 206).

Aukščiausią vykdomąją valdžią buvo atiduota Karaliui taryboje. Karaliaus asmuo buvo paskelbta šventu ir neliečiamu, jam suteikta savo nuožiūra skirti ministrus (kurie galėjo būti pašalinti tik 2/3 balsų dauguma, kas atitiko apkaltos procedūrą). Karalių nuo

teisminio persekiojimo dėl jo sprendimų neatitikimo įstatymui saugojo ministro kontrasignacijos instrumentas. Ministras turėjo patvirtinti ir garantuoti karaliaus įsakymo teisėtumą. Karalius turėjo įstatymų iniciatyvos ir atidedamojo veto teises, taip pat pirmininkavo Senatui (Machovenko, 2021, p. 15).

Gegužės 3 d. Konstitucijoje pirmą kartą Lietuvos istorijoje teisminė valdžia buvo *expressis verbis* atskirta nuo kitų dviejų valdžios šakų: „Teisminė valdžia negali būti vykdoma nei įstatymų leidžiamosios valdžios, nei karaliaus, o tik šiam tikslui įsteigtų ir išrinktų magistratūrų. Ji privalo būti vietose tokia stipri, kad kiekvienas žmogus arti savęs rastų teisingumą, kad nusikaltęs visur matytų virš savęs grėsmingą krašto valdymo ranką“ (Machovenko, 2021, p. 15).

Gegužės 3 d. Konstitucijos svarbą ir vaidmenį kiek susilpnina tai, kad bajorija tebebuvo pagrindiniu politinės tautos struktūrinės sandaros elementu, todėl Konstitucijos tekste buvo išlaikyta senesniuose teisės aktuose, tokiuose kaip 1569 m. Liublino unijos aktas, 1573 m. Henriko artikulai, visų valdovų *pacta conventa*, 1697 m. *Coaequatio jurium* aktas, 1768 ir 1775 m. Kardinaliniai įstatymai, buvusių archajiškų teisės nuostatų (Machovenko, 2021, p. 14) bei bajorų privilegijų, kurios ne visada derėjo su valstybės interesais. Šios Konstitucijos vaidmenį mūsų teisės minties raidoje silpnino ir tas faktas, kad netrukus po Konstitucijos priėmimo 1795 m. įvyko III Lietuvos–Lenkijos valstybių padalijimas, abiejų tautų Respublika buvo panaikinta ir parlamentarizmo raida buvo nutraukta (Sinkevičius, 2013, p. 24).

Carinės okupacijos laikotarpiu Tautos politinė mintis labiau koncentravosi ties Nepriklausomybės atkūrimo būdų ir priemonių paieška. Kertiniu tapo ne tiek valstybės valdymo organizavimo forma, kiek pats valstybės kūrimo principas. Politinės galios centru XX a. pradžios Lietuvoje jau buvo iš valstiečių tarpo kilusi inteligentija, kuri jau rėmėsi nebe luominės, o nacionaldemokratinės Lietuvos idėja. Tokios, kalbiniu – kultūriniu bendrumu grindžiamos valstybės atkūrimo idėja galutinai institucionalizavosi 1905 m. vykusio Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimuose, o juo politinėje praktikoje įgyvendino 1917 m. rugsėjo 18–23 d. Vilniaus konferencijoje buvo sudaryta Lietuvos taryba. 1918 m. vasario 16 d. Ji paskelbė Lietuvos nepriklausomybės aktą, kuriame buvo nurodyta, kad „Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas“. Akto nuoroda į steigiamąjį seimą žymi šiuolaikinės Lietuvos konstitucionalizmo pradžią (Sinkevičius, 2013, p. 24).

Apibendrinat išdėstytą informaciją galima teigti, kad nuo pat XV a. Lietuvos valstybės valdymo sistema, kad ir kiek pavėluotai vystėsi taikant tuomet Europos valdymo

principus bei metodus. Dėl dinastinių problemų bei renkamo karaliaus instituto sukūrimo politinės galios centru tapo bajorijos luomas, o karo klausimais šaukiamos bajorų tarybos transformavosi į įstatymų leidybos organus. Lietuvos statutai konstitucionalizavo bajoriškosios demokratijos elementus – nuolatos renkamus pavieto Seimelius bei valstybės Seimus, kuriems buvo užtikrintos išskirtinės teisės leidžiant įstatymus, tvarkant valstybės išdą, sudarant sutartis su užsienio valstybėmis, skelbiant karą ar sudarant taiką. Karališkoji arba vykdomoji valdžios šaka buvo sudaroma sutarties (*pacta conventa*) pagrindu iki gyvos galvos renkant karalių, o šio principo gynimui suteiktos konfederacijos ir liberum veto teisės iš esmės pasitarnavo valstybės griovimui. Situacija buvo bandoma taisyti priimant 3 seniausią pasaulyje rašytinę Konstituciją, kurioje buvo įdiegti modernūs to meto valdymo principai – trinarė valdžios sandara, valdžios šakų funkcijų atskyrimas bei tarpusavio kontrolė. Tuo pačiu dėl archainės visuomenės struktūros (bajorijos dominavimo) Konstitucijoje liko daug nedemokratinų ir nemodernių nuostatų. Lenkijos – Lietuvos Konstitucijos vaidmenį menkino ir valstybės likvidavimas. Carinės okupacijos metu išsikristalizavo kitokios – nacionalinės demokratijos pagrindu grindžiamos Lietuvos idėja, kuri jau rėmėsi XX a. industrinių valstybių teisinių sistemų patirtimi.

2. VALDŽIŲ PADALINIMO PRINCIPO REALIZACIJA LIETUVOS VALSTYBINGUMO KŪRIMO LAIKOTARPIU (1918-1926)

2.1. Valstybės valdymo institucijų sistemos kūrimas iki Steigiamojo Seimo. Valstybės tarybos vaidmuo

Svarbiausias Lietuvos valstybingumo atkūrimo idėjas iki Nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. vasario 16 d. sugeneravo ir jas konceptualizavo Didysis Vilniaus Seimas, kuris posėdžiavo Vilniuje 1905 m. gruodžio 4-5 d. Šio Seimo sesijų metu iš esmės buvo suformuluota naujos, modernios, etnolingvistine tapatybe grindžiamos valstybės atkūrimo idėja. Ši naujai kuriama valstybė nutraukė bet kokius teisinius, institucinius ryšius su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, palikdami tik istorinės, kultūrinės tapatybės sentimentus. Didysis Vilniaus Seimas posėdžiavo caristinės priespaudos sąlygomis ir nors carinis režimas buvo nusilpęs dėl Rusijos imperijoje vyravusių revoliucinių nuotaikų, tačiau formalios Nepriklausomybės atkūrimo reikalavimas vis dar nebuvo artikuliuotas. Buvo nutarta reikalauti „Lietuvos autonomijos su Seimu Vilniuje, išrinktu „visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos ir tikėjimo“ (Bartkutė, 2025). Jau tada Didysis Vilniaus Seimas išreiškė klasikinę europinės demokratinės valdžios viziją, kurią M. Romeris „Konstitucinių institucijų“ pirmajame tome („Suverenitetas“) pavadino klasikine demokratijos konstrukcija ir apibūdino kaip trijų principų visumą susidedančią iš šių elementų:

1. Steigiamosios ir įsteigtosios valdžios suskirstymas;
2. Rašytinė konstitucija;
3. Įsteigtosios valdžios funkcinis suskirstymas (valdžių padalijimas) (Machovenko, Valančienė, 2022, p. 96).

Konkreči valstybingumo atkūrimo programa ir veiksmų planas nebuvo formuluojami ir paliekami spręsti pagal tuo metu esančią politinę situaciją. Pirmoji reali galimybė pradėti įgyvendinti konkrečius valstybingumo atkūrimo žingsnius atsirado Pirmojo pasaulinio karo metu. Lietuvos teritorija buvo okupuota kaizerinės Vokietijos kariuomenės. Pačioje Rusijoje kilo revoliucija, kuri sąlygojo Rusijos imperijos griūtį. Vokietijos padėtis fronte taip pat nebuvo gera, jai grėsė pralaimėjimas Antantei. Siekdama susikurti kuo geresnę padėtį Rytų fronte, Vokietijos okupacinė vietose ir politinė valdžia Berlyne nusprendė pasinaudoti Rusijos imperijos pakraščiuose gyvenančių tautų lūkesčiais ir leido jiems sukurti patariamuosius organus. Tuometis Lietuvos elitas priėmė tokį vokiečių pasiūlymą,

tačiau tikėjosi, kad vokiečių palaiminimu sukurta politinė struktūra, pasinaudojusi tinkamomis galimybėmis, paskelbs valstybės Nepriklausomybę (Maksimaitis, 2008, p. 41).

Konferencijos delegatai prisėmė sau tautos atstovavimo teisę, tačiau nesutiko su Tautos suvereniteto galios akceptacija (Machovenko 2017, p. 39). Konferencijos rezoliucijos 1 straipsnyje yra teigiama, kad „Liuosam Lietuvos plėtojimui reikalinga yra sudaryti iš jos nepriklausoma demokratiškai sutvarkyta valstybė etnografinėmis ribomis su būtinai reikalingomis ekonominiam gyvenimui korektyvomis. Lietuvos tautinėms mažumoms turi būti patikrintos tinkamos jų kultūros reikalams sąlygos. Galutinai nustatyti nepriklausomos Lietuvos pamatams ir jos santykiams su kaimynėmis valstybėmis turi būti sušauktas Steigiamasis Lietuvos Seimas Vilniuje, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas“ (Machovenko, Valančienė, 2022, p. 96). Šis rezoliucijos punktas suponavo sampratą, kad pagrindinis Tautos suverenumo galių reiškėjas gali būti tik Steigiamasis Seimas, gavęs Tautos mandatą valdymui demokratinių rinkimų būdu. Iki kol šis Organas gali būti tinkamai suformuotas, bet kokios kitos valdymo institucijos turėjo laikinąjį pobūdį ir egzistavo tik iki tol, kol šis Seimas bus sušauktas. Tačiau tuo pačiu buvo būtina mobilizuoti visuomenės pajėgas ir išteklius tokiems Tautos suverenumo teisės įgyvendinimo aspektams kaip teritorijos gynyba, šalies valdymo ir ekonominės veiklos organizavimas. Šių tikslų įgyvendinimui buvo formuojami valstybės valdymo institutai, tokie kaip Vyriausybė, Teismų sistema, Valstybės bankas, kariuomenė. Nors teisiškai šios struktūros turėjo laikiną pobūdį, tačiau autoriaus nuomone, net ir laikinojo pobūdžio struktūros formavo būsimosios valstybės funkcionavimo institucinius rėmus, politinio veikimo praktinius modelius bei ritualus, kurie vėliau automatiškai buvo institucionalizuoti Konstitucijose, todėl jokių būdu jų negalima ignoruoti.

Vilniaus konferencijos metu buvo sudaryta 20 asmenų nuolat veikianti institucija – Lietuvos Taryba, kuri vėliau save persivadino į Valstybės Tarybą. Pagrindinis šios institucijos uždavinys turėjo būti parengiamųjų darbų atlikimas būtinų Steigiamojo Seimo sušaukimui. Vis dėl to Nepriklausomybės paskelbimo procesams kiek užtrukus turėjo būti sukurti ir kiti valdymo institutai, apibrėžtos jų funkcijos suformuoti tų institucijų tarpusavio sąveikos mechanizmai. Sekdama tuo metu vyravusia parlamentinės demokratijos institucine paradigma – Valstybės taryba steigdama kitas valdymo institucijas vadovavosi įstatymo leidžiamosios valdžios pirmumo principu, rezervuodama įstatymo leidžiamosios valdžios funkcijas, taip pasiliekančią sau pagrindines tautos interesų atstovavimo realizacijos įgaliojimus. Šiuos principus kodifikavusiuose dokumentuose - Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose iš esmės buvo nustatyta, kad Valstybės Taryba besikuriančioje valstybėje atliks parlamento pakaitalo funkciją ir bus tuo, kas mokslinėje literatūroje

vadinama kvazi- arba parparlamentu. 1918 m. lapkričio 2 d. ir 1919 m. balandžio 4 d. priimtuose laikinuosiuose Konstitucijos Pamatiniuose dėsniuose, jai buvo rezervuotos modernaus parlamentarizmo funkcijos, tokios kaip:

1. Įstatymų leidyba ir tarptautinių sutarčių ratifikavimas;
2. Vykdamosios valdžios parlamentinė kontrolė;
3. Valstybės institucijų steigimas ir jų vadovų skyrimas ir atleidimas;
4. Biudžeto tvirtinimas ir jo vykdymo priežiūra (Machovenko, Valančienė, 2022, p. 99).

Vertinant Valstybės tarybos kaip parparlamento institucionalizaciją būtina konstatuoti faktą, kad valstybingumo paskelbimo (atkūrimo) procesų įgyvendinimo užtikrinimui buvo arba formuojami specialaus pobūdžio valdymo organai arba Tautos suverenumo galių realizacijos vaidmens imdavosi kitos struktūros, kurios pakeisdavo anksčiau veikę senųjų režimų sąlygomis, tačiau pasikeitus aplinkybėms, reikšmingai į savo pusę persitraukdavo įgaliojimus ir pasiskelbdavo save Tautos atstovų institutu. JAV revoliucijos metu tokiu institutu tapo Kontinentinis Kongresas, Anglijos buržuazinės revoliucijos metu šį vaidmenį atliko vadinamasis „Ilgasis Parlamentas“, o Prancūzijos revoliucijos metu tautos atstovybės funkciją perėmė Generaliniai luomai, tapę Nacionaline Asamblėja.

Paskelbus Lietuvos valstybės Nepriklausomybę Valstybės taryba ėmė formuoti pagrindinius valstybės funkcionavimą užtikrinančius institutus, o jų tarpusavio veiką ir sąveiką reglamentavo 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos pamatiniai dėsniai ir nauja jų 1919 m. balandžio 4 d. redakcija. Šiose dėsniuose Parlamento funkcija ir toliau buvo palikta Valstybės tarybai. Buvo įtvirtintas Tarybos nepertraukiamumo principas – Valstybės Taryba tapo parlamentinės institucijos prototipu, kuri turėjo veikti iki Steigiamojo Seimo sušaukimo ir jokios galimybės ją paleisti nebuvo numatyta (Maksimaitis, 2011, p. 190). Nepaisant sudėtingų išorės ir vidaus sąlygų visuose dokumentuose buvo deklaruojamas siekis, kurti demokratinį valdymo modelį ir kurti efektyvias viešąjį valdymą Lietuvos teritorijoje užtikrinančias institucijas ir nuosekliai šia kryptimi buvo judama (Kasparavičius 2020, p. 48). Vykdamosios valdžios funkcijos buvo pavestos ministrų kabinetui, kurio galios nuolatos augo. Taryboje augant nesutarimams ir konfliktams tarp dešiniojo ir kairiojo sparno atstovų, nebebuvo aišku ar esamos sudėties Tarybai pavyks sklandžiai suorganizuoti Steigiamojo Seimo rinkimus (Truska, 2004, p. 72).

Laikinosios Konstitucijos sąlygomis buvo formuojama ir kita valdžios šaka – teisimų sistema. Šios valdžios šakos kūrimo procesą lydėjo reikšmingi prieštaraivimai, kurie

aktyviai iki šiol yra diskutuojami mokslo bendruomenės atstovų tiek tarpukaryje, tiek ir šiomis dienomis, t.y. po Nepriklausomybės atkūrimo. Diskusijai pagrindo suteikia faktas, kad nei Konstitucijos pamatinių dėsnių dviejose redakcijos nei Steigiamojo Seimo 1920 m. birželio 10 d. priimtoje Laikinojoje Konstitucijoje, Teismai nėra paminėti kaip savarankiška valdžios šaka ir nėra apibrėžiamas Teismų vaidmuo tuometinėje valstybės valdymo sistemoje. Įvykių amžininkas M. Romeris išsakė prielaidą, kad besikuriančios Lietuvos valstybės valdžia sąmoningai norėjo išlaikyti teismą vyriausybės žinioje, neišskirti jo paritetinės autonominės funkcijos su atskiromis autonominėmis institucijomis (Romeris, 1937, p. 67). Prielankumą šiai idėją demonstruoja ir M. Maksimaitis (2002) teigdamas, „akivaizdu, kad tuometinė politinė valdžia neskubėjo teisiškai įtvirtinti deramą vietą teismams valstybėje“ (Maksimaitis, 2002, p. 774). Šiai minčiai prieštaraujantys J. Machovenko ir H. Šinkūnas vadovavosi idėja, kad to meto Konstituciniuose dokumentuose Teismų vaidmuo ir funkcijos nebuvo paminėtos, tačiau jų vaidmuo nebuvo ginčijamas, o tuometinis Teisingumo ministras Petras Leonas, nors ir skundėsi dėl žmogiškųjų išteklių trūkumo formuojant Teismų sistemą, tačiau išreiškė visišką pasitikėjimą Teismų darbu (Machovenko, Šinkūnas, 2019, p. 271). Minėtų autorių nuomone – Teismų statusas ir vaidmuo tuometinėse Konstitucijose nebuvo apibrėžtas dėl laikinojo tokių dokumentų pobūdžio. Taryba, Ministrų kabinetas veikė laikinai iki kol bus sušauktas Steigiamasis Seimas ir bus priimta nuolatinio pobūdžio Konstitucija. Tokių institucijų teisės aktai turėjo laikinųjų dokumentų statusą. Tuo tarpu Teisingumo vykdymas yra nuolatinis procesas, taigi jis negali būti apibrėžtas laikinuose įstatymuose. Tačiau, autorių nuomone, kadangi to meto valstybės institucijos deklaravo ištikimybę demokratinio valdymo idėjoms, o jų realizacija neįmanoma be valdžios šakų padalinimo principo įtvirtinimo Konstitucijose. Ši praktika susiformavo Didžiosios Prancūzų revoliucijos epochoje, ji buvo nuosekliai plėtojama to paties Romerio darbuose, skirtuose Lietuvos konstitucionalizmo raidos analizei (Šinkūnas, Machovenko, 2019, 272-274).

Vertindamas šias diskusijos istoriniu požiūriu autorius yra labiau linkęs pritarti pirmajam požiūriui. Pirmiausia M. Romeris buvo šių įvykių amžininkas ir nesant istorinių šaltinių gausos, negalime būti tikri, kad M. Romeris žinojo ir vertino platesnį šios problemos kontekstą, žinoma įvertinant galimą M. Romerio šališkumą diskutuojamu klausimu.

Antra vertus teiginys apie tai, kad Teismų vaidmuo ir funkcijos laikinosiose Konstitucijose nebuvo paminėtos specialiai dėl laikinojo šių dokumentų pobūdžio, o valstybės kūrėjai vertino Teismų sistemos kaip svarbią demokratinių valdymą užtikrinančią

instituciją yra patrauklus doktrininiu požiūriu, tačiau gali būti visiškai neteisingas istoriniame kontekste. Norint įrodyti įstatymų leidėjo valią ko nors nekodifikuoti Teisės aktuose, būtina pateikti nuorodas, kad dėl šių principų buvo visuomeninė ar parlamentinė diskusija ir toks sprendimas buvo priimtas specialiai.

Trečia – būtina paminėti, kad iš karto po Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių, Taryba skubos tvarka priėmė Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą. Teismus reikėjo steigti kuo greičiau, duodant jiems bent laikiną teisinę bazę. Šalies Teismų sistemos pagrindu buvo paimta Rusijos imperijoje nustatyta ir iki Pirmojo pasaulio karo Lietuvoje veikusi trijų lygių teismų sistema. Žemiausio lygio teismai – Taikos Teisėjai buvo formuojami kiekvienoje apskrityje bei miestuose, kurie turėjo daugiau nei 20 tūks. gyventojų. Apygardos teismai buvo formuojami buvusių gubernijų teritorijose (Vilniuje, Kaune ir Suvalkuose). Aukščiausiojo teismo funkcijas atliko Vyriausiasis Lietuvos tribunolas (Šinkunas, Machovenko, 2019, p. 276). Nors 1919 m. Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo II skyriaus „A“ poskyrio 3 punktas teigia, kad Lietuvos teritorijoje Teismai yra steigiami „Teismo valdžiai vykdyti“, (Bumblys, 2008, p. 33), tačiau visi teisėjai buvo skiriami arba Teisingumo ministro arba Vykdomosios valdžios šakai atstovaujančio Tarybos Prezidiumo (vėliau Prezidento) (Šinkūnas, Machovenko, 2019, p. 277). Teismų sistemos Nepriklausomumą silpnino ir tas faktas, kad kuriamai teismų valdžios šakai trūko tiek kvalifikuotų teisininkų, tiek būtinų lėšų sistemos efektyviai veiklai užtikrinti.

Ketvirta – būtina konstatuoti, kad nors būsimos valstybės Kūrėjai ir deklaravo savo prieraišumą demokratiniam valdymo idealams, tačiau kaip rodo vėlesnė politinė praktika, politinis elitas dažnai stokojo politinės valios ir geranoriškumo pagal šiuos principus veikti. Turint omenyje, kad demokratinis valdymo principas tuometėje Lietuvoje iš esmės buvo imitacinio pobūdžio (t.y. buvo nukopijuotas iš sėkmingiau veikiančių užsienio valstybių) nėra sunku pastebėti, kad atskirų šio principo įgyvendinimo aspektų buvo galima lengvai atsisakyti, o teisinio reguliavimo principus lengvai keisti išimtinai pagal konjunktūrinius reikalavimus.

Pirmasis iššūkis plėtojant šalies valdymo sistemą ir reikšmingai įtakojantis būsimos valstybės politinę bei Konstitucinę raidą buvo iki galo nerealizuotas siekis, paversti Lietuvą Konstitucine monarchija. Dar iki Steigiamojo Seimo sušaukimo Valstybės Taryba priėmė sprendimą Lietuvos karaliumi paskelbti Viurtemburgo kunigaikštį Urachą (Machovenko, 2017, p. 41). Pasikeitus geopolitinėms aplinkybėms šis siekis nebuvo realizuotas.

Šio baigiamojo darbo tikslui pasiekti nėra būtina diskutuoti apie tokio sprendimo Konstitucingumą, ypač turint omenyje, kad tiek Didysis Vilniaus Seimas, tiek ir Lietuvių Konferencija būsimos valstybės sąrangą ir valdymo formą pavedė nustatyti Steigiamajam Seimui. Kur kas yra aktualesnė politinio veiksmo institucionalizacijos besikuriančioje valstybėje problematika. Nors monarcho institutas Lietuvoje ir nebuvo sukurtas, tačiau tuometėje Lietuvos visuomenėje išliko prielankumas stipraus vienasmenio vykdomosios valdžios šakai priklausančio valstybės vadovo poreikio idėjai. Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose buvo sukurtas kolegialus valdymo organas – valstybės tarybos Prezidiumas, kurį sudarė Tarybos pirmininkas ir du jo pavaduotojai. Valstybės Tarybai ir Ministrų kabinetui yra užtikrinama įstatymų iniciatyvos teisė. Ilgainiui Tarybos Prezidiumas jau tapo labiau kolektyviniu valstybės vadovu, o ne parlamento vadovybe. (Machovenko, Valančienė, 2022, p. 100). Vėliau Tarybos Prezidiumas transformavosi į Prezidento instituciją Nepavykus Uracho karūnacijai, monarchistai ėmė agituoti už savarankišką prezidento instituciją (Maksimaitis, 2018, p. 156), kuri nepaisant be didesnių diskusijų buvo įtvirtinta Steigiamojo Seimo sprendimuose. Stipraus ir savarankiško Prezidento idėja reikšmingai prieštaravo parlamentinės demokratijos idėjai ir pačiam demokratinio valdymo modelio tvarumui. Kita vertus tokios institucijos sukūrimas demonstruoja, kad nepaisant deklaracijų apie Steigiamojo Seimo turimų įgaliojimų nedalomumą bei galimybes neribotai braižyti atkurtos valstybės Konstitucinės sąrangos ribas, tuo metu susiformavę politinės praktikos modeliai liko gyvybingi ir reikšmingai ribojo Steigiamojo Seimo galias.

Kitas, autoriaus nuomone pavojaingas demokratinio valdymo modelio funkcionavimo tvarumui elementas kilo, kai Lietuva susidūrė su reikšminga karine krize, o Valstybės Taryboje buvo tiek daug tarpusavio prieštaravimų, kad darėsi sudėtinga priimti bet kokius sprendimus. Šios krizės metu socialdemokratų atstovas Mykolas Sleževičius sutiko suformuoti Vyriausybę tik iš Tarybos išsireikalavęs Vyriausybei daugiau galių (Kuodys, 2007, p. 226). Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose buvo įrašytas papildomas punktas, kuriame teigiama, kad „Tarp Valstybės Tarybos sesijų Ministrų Kabinetas turi teises leisti laikinuosius įstatymus ta sąlyga, kad jie būtų įnešami į Valstybės Tarybos artimiausią sesiją. Šitokie laikinieji įstatymai veikia, iki nebus Valstybės Tarybos atmesti arba pakeisti“ (Machovenko, Valančienė, 2022, p. 100).

Apibendrinant išdėstytą informaciją galima teigti, kad Lietuvos valstybingumo atkūrimo proceso metu, Lietuva sutarė dėl naujos etnolingvistinė tapatybės grindžiamos, demokratinės valstybės kūrimo idėjos ir, nepaisant tam tikrų taktinių ar idėjinio pobūdžio nesutarimų, šį idealą buvo siekiama įgyvendinti. Seniausiai veikianti valdymo institucija

buvo Lietuvos Taryba, kuri iš esmės konstatavosi kaip įstatymų leidžiamosios valdžios šaka. Nors Taryba nebuvo tiesiogiai renkama institucija, tačiau ji veikė nuolat, jai buvo užtikrinta išskirtinis vaidmuo leidžiant įstatymus, kontroliuojant Vyriausybės veiklą, priimant biudžetą, ratifikuojant tarptautines sutartis. Vykdomosios valdžios šaką sudarė kolektyvinis organas – Tarybos Prezidiumas (stiprios Prezidento galios gali būti kildinamos iš nerealizuotos idėjos paversti Lietuvą konstitucine monarchija) bei Ministrų kabinetas. Pastarosios valdžios šakos galia ir autoritetas augo ir vienu laiku net pavyko pasiekti Tarybos veiklos suspendavimo. Ministrų kabinetas tarp Tarybos sesijų galėjo leisti laikinuosius įstatymus. Teismų sistema ir jos vaidmuo laikinosiose Konstitucijose nebuvo konceptualizuota ir buvo reglamentuojama įstatymų lygmeniu. Valstybė stokojo tiek materialinių, tiek žmogiškųjų išteklių sistemos kūrimui užtikrinti. Valstybė taip pat iki galo nesiekė užtikrinti Teismų sistemos savarankiškumo palikdami Teismus, Vykdomosios valdžios kompetencijoje.

2.2. Demokratinio valdymo sistemos institucionalizacija „seimokratijos“ laikotarpiu

Laikotarpį nuo Steigiamojo Seimo sušaukimo iki 1927 m. gruodžio 17 d. įvykdyto karinio perversmo, mokslininkai yra linkę vadinti Lietuvos parlamentarizmo aukso amžiumi. Tačiau šiam laikotarpiui yra būdingi savi prieštaravimai ir trūkumai, todėl jam tuometiniai amžininkai suteikė „seimokratijos“ pavadinimą, kuris turėjo neigiamą emocinį atspalvį. Publicistines diskusijas apibendrinęs M. Romeris, konstatavo, kad 1920-1926m. parlamentinio tipo valdymas Lietuvoje tapo diktatūriniu, kuris žemina parlamento vardą (Svirauskas, 2015, p. 46).

Vadinamosios „seimokratijos“ laikotarpis Lietuvoje prasidėjo nuo Steigiamojo Seimo rinkimų, kurie įvyko 1922 m. Steigiamojo Seimo rinkimai buvo vykdomi pagal proporcinę rinkimų sistemą - rinkėjai balsavo ne už tam tikrą kandidatą, o už visą sąrašą, pateiktą tam tikros politinės partijos arba 50 rinkėjų grupės, ir nuo tos partijos išrinktųjų skaičius buvo proporcingas už jos sąrašą balsavusiųjų skaičiui. Tam tikrojoje apygardoje renkamų atstovų skaičius buvo proporcingas gyventojų skaičiui. Atstovavimo norma buvo vienas atstovas nuo 15 000 gyventojų. Buvo numatoma sudaryti 10 apygardų, jose turėjo būti išrinkti 229 atstovai (bet realiai buvo organizuotos tik šešios apygardos Laikinosios Valdžios kontroliuojamoje teritorijoje, jose buvo išrinkta 112 atstovų). Rinkimuose galėjo dalyvauti visų tikėjimų ir tautybių Lietuvos piliečiai, kiekvienas turėjo tik vieną balsą. Buvo nustatytas amžiaus cenzas: rinkti galėjo tie piliečiai, kuriems sukako 21 metai

(aktyvioji rinkimų teisė), atstovais galėjo būti renkami tie, kuriems sukako 24 metai (pasyvioji rinkimų teisė) (išimtis padaryta kariškiams – pagal 1920 m. kovo 25 d. įstatymo pakeitimą jie dalyvavo rinkimuose nuo 17 metų) (Machovenko, Valančienė, 2022, p. 99). Tokia pati įstatyminio reguliavimo bazė egzistavo ir vėlesnių Seimų rinkimų laikotarpiu, tiesa atsižvelgiant į kariuomenės vaidmenį užtikrinant valstybės Nepriklausomybę kariškiams buvo suteikta teisė į Seimą rinktis. Tai įrodo, kad tuometiniai Seimai buvo renkami remiantis visuotine rinkimų teise, galiojantys cenzai atitiko to meto idėjas, o kai kuriais atvejais (balsavimo teisės suteikimas moterims buvo net labai progresyvūs).

Steigiamasis Seimas veikė gana sudėtingomis išorinėmis sąlygomis, tačiau sugebėjo priimti svarbius visuomenei ir valstybingumo įtvirtinimo sprendimus. Pirmiausia Steigiamasis Seimas priėmė deklaraciją, kurioje užbaigė diskusijas dėl valstybės valdymo formos, paskelbdamas Lietuvą Nepriklausoma demokratine respublika (Baužytė – Blažienė, 2016, p. 66). Buvo priimtas ilgai visuomenės lauktas Žemės reformos įstatymas. Pagal Steigiamojo Seimo priimtą Seimo rinkimų įstatymą, kuriame Seimo narių skaičius buvo sumažintas iki 78 atstovų, vyko visų kitų Seimų rinkimai (Kasparavičius, 2020, p. 62). Pirmasis reguliarusis Lietuvos Seimas savo veiklą pradėjo 1922 m. lapkričio 13 d., dirbo tik iki 1923 m. kovo 13 d., t. y. lygiai keturis mėnesius, ir į XX–XXI a. pradžios Lietuvos parlamentarizmo istoriją įėjo kaip trumpiausiai veikęs parlamentas. Antrasis Seimas savo darbą pradėjo 1923 m. birželio 5 d. ir be rimtesnių politinių trikdymų gana sėkmingai dirbo iki 1926 m. birželio 1 d. Per visą tarpukario Lietuvos parlamentinės demokratijos laikotarpį tai buvo vienintelis Seimas, išdirbęs visą Rugpjūčio 1-osios Konstitucijoje numatytą kadenciją, turėjęs net aštuonias politines frakcijas ir net penkis pirmininkus (Kasparavičius, 2020, p. 69). Trečiojo Seimo rinkimų jo veiklos peripetijas aktualiau yra nagrinėti 1927 m. karinio perversmo ir autoritarinio režimo įsigalėjimo kontekste.

Tiek 1920 m. laikinoji, tiek ir 1922 m. jau nuolatinė valstybės Konstitucija suformavo vadinamąjį prancūziškąjį parlamentarizmo modelį, kuriame jis dominavo visų kitų valdžios institucijų atžvilgiu (Monkevičius, 2005, p. 128). Tai įrodo faktas, kad 1922 m. Konstitucija Seimui suteikė dideles galias:

1. Tik Seimas turėjo teisę leisti įstatymus;
2. Keisti ir papildyti Konstituciją;
3. Rinkti ir nušalinti Respublikos Prezidentą;
4. Kontroliuoti Ministrų kabineto darbą paklausimais ir interpeliacijomis;
5. Atstatydinti Ministrų kabinatą pareiškus tiesioginį nepasitikėjimą;
6. Tvirtinti valstybės biudžetą;

7. Ratifikuoti tarptautines sutartis;
8. Skelbti karą;
9. Įvesti Nepaprastąją padėtį (Monkevičius, 2005, p. 129).

Šie platūs Seimo įgaliojimai, o taip pat teisė rinkti Prezidentą, Steigiamajam ir kitiems Seimams, o taip pat Konstitucinio teismo, kai tarpinstitucinio arbitro nebuvimas viena vertus Seimui suteikė didžiules galias, kita vertus tiek pačioje to meto Konstitucinėje sistemoje, tiek politinėje praktikoje egzistavo kelios pavojingos tendencijos tiek parlamentarizmui, tiek ir demokratiniam režimui apskritai. Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį, kad 1922 m. Konstitucijoje ir toliau iš Valstybės Tarybos laikų praktikos buvo perkelta Prezidento institucijos anomija. Ji pasireiškė tuo, kad Prezidentas, nors ir renkamas Seimo, buvo ne formalus valstybės bet Vykdamosios valdžios atstovas. Jis galėjo dalyvauti ir net pirmininkauti Ministrų kabineto posėdžiams, skirti aukštuosius valstybės pareigūnus, savo nuožiūra paleisti Seimą (Monkevičius, 2005, p. 130). Prezidento statuso anomiją didino tas faktas, kad 1922 m. Konstitucijos 41 straipsnis teigė, kad Seime „Respublikos Prezidentas renkamas slaptu balsavimu absoliutine atstovų balsų dauguma“ (1922 m. LR Konstitucija). Nepatikslinus, kas sudaro daugumą ir nesant Konstitucinio teismo galinčio spręsti šią dilemą, tuometiniai valdantieji šią nuostatą galėjo interpretuoti sau patogiu būdu. Labai dažnai opozicija nepripažindavo Prezidento rinkimų rezultatų, o tai mažino tiek Seimo, tiek demokratinio režimo legitimumą visuomenėje (Kasparavičius, 2020, p. 64).

Pirmojoje nuolatinėje 1922 m. Konstitucijoje buvo numatytos ne tik kolektyvinės Seimo nario teisės, tokios kaip teikti paklausimus ar interpeliacijas, įstatymų iniciatyvos teisė ir t.t. tačiau pirmą kartą Konstitucijoje (o ne įstatymuose) buvo įtvirtintas Seimo nario asmens neliečiamumas. 1922 m. Konstitucijos 38 str. numato, kad jei „atstovas yra užtiktas nusikaltimo vietoje“ galima jį suimti, pranešant apie tai Seimui per 48 val. 39 str. Numatyta, kad „Seimo narys dėl savo kalbų, pasakytų pareigas einant, negali būti teismo baudžiamas, tačiau už garbės įžeidimą gali būti traukiamas atsakomybėn paprastąja tvarka“ (Kryžanuskienė, 2004, p. 25).

1922 m. priimtojoje Konstitucijoje pirmą kartą buvo įtvirtinta trinarė valstybės valdymo sistema, kurią sudarė Seimas, Vyriausybė ir Teismai. Pirmą kartą Lietuvos konstitucingumo istorijoje ryškiai parodyta, kad Teismas kartu su Seimu ir Vyriausybe yra viena iš valstybės valdžių (Žalimas, 2017, p. 85). Tačiau D. Žalimas pažymi, kad nors 1922 m. Konstitucijoje ir buvo įtvirtintas valdžių padalijimo principas, jam veiksmingai įgyvendinti trūko deramai subalansuotos valdžių galių pusiausvyros, stabdžių ir atsvarų sistemos (Žalimas, 2017, p. 86). Konstitucija daugiausiai valdžios suteikė Seimui. Taip į

jaunos demokratinės valstybės parlamentarų politinės kompetencijos rankas buvo atiduota itin didelės koncentracijos politinė galia. Nuo parlamentarų valios priklausė ne tik įstatymų kokybė ar šalies įstatymų visuma, bet ir teismų darbas (Kasparavičius, 2006, p. 53).

Lietuvos Teismų sistemos darbą reglamentavo 1924 m. buvo parengtas Teismų sutvarkymo įstatymas, įvairiapusiškai reglamentuojančio teismų sistemą ir jos veiklą projektas. Projektas numatė išsaugoti teisėjų skyrimą, kolegialių teismų teisėjus skirti turėjo Respublikos prezidentas, nuovadų teisėjus – teisingumo ministras. Teisėjai be jų prašymo galėjo būti iš tarnybos atleidžiami arba be sutikimo perkeltami į kitą vietą tik per mėnesį nuo paskyrimo nepradėję tarnybos, taip pat ilgiau nei metus sergantys, nubaustieji teismo arba, Senato Vyriausiajai drausmės komisijai nutarus, „aiškiai netikę savo pareigoms“. Tačiau šis projektas įstatymiškai nebuvo įtvirtintas (Maksimaitis, 2013, p. 83).

Esant sunkioms ekonominės gyvenimo sąlygoms, dauguma teismo darbuotojų ieškojo papildomo uždarbio. Beveik visi teismo teisėjai dirbo dar ir juriskonsultais verslo įstaigoje. Tik 1924 m. Teisingumo ministras teismo darbuotojams uždraudė turėti dvi tarnybos vietas (Vilbikas, 2018, p. 35), tačiau tuo pačiu metu žemesnio teismo teisėjas ar prisiekęs advokatas galėjo būti laikinai pakviestas padėti teismui spręsti bylas, o tuo pat metu, teisėjui buvo uždrausta dirbti kitą darbą ne teisme. Ir vienu, ir kitu atveju, manyčiau, kad toks skirtingų teisinių profesijų derinimas prieštarauja teisėjų nepriklausomumo principui. Analogiška išvadą daro ir J. Machovenko su H. Šinkūnu, pažymėdami, kad visa tai prieštaravo valdžių padalijimo ir teismų nepriklausomumo principams, tačiau buvo priimta kaip neišvengiama ir laikina tvarka (Machovenko, 2019, p. 281).

Steigiamojo Seimo laikotarpiu ir toliau pasireiškė toks neigiamos politinės praktikos pavyzdys – įstatymų leidžiamosios valdžios spendavimas, remiantis karinės grėsmės pavojumi, kas pakartojo 1919 m. buvusią situaciją su Valstybės Taryba. 1920 m. rugsėjį kilo konfliktas su kaimynine Lenkija. „Steigiamasis Seimas spalio antroje pusėje savo veiklą beveik trims mėnesiams suspendavo. Jo funkcijas perėmė Steigiamajame Seime išrinktas vadinamasis Mažasis Seimas, kurį sudarė septyni nariai: Aleksandras Stulginskis (pirmininkas), Naftalis Fridmanas, Mykolas Krupavičius, Vladas Lašas, Mykolas Sleževičius, Antanas Tumėnas, Kazimieras Venclauskis. Kiti deputatai įsiliejo į valstybės karinę ir politinę gynybą, jos organizavimą, diplomatinę veiklą. Šiose kovose vienas Steigiamojo Seimo deputatų – karininkas Antanas Matulaitis žuvo (Kasparavičius, 2020, p. 62). Tiek istoriografai, tiek teisės istorikai, tokį sprendimą laiko teisingu. Esą tai atitiko tuometinę saugumo situaciją ir leido valstybei greičiau priimti krašto gynybai būtinus sprendimus. Tačiau tuo pačiu yra ignoruojamas faktas, kad tuo yra kuriamas precedentas,

kai prisidengiant pavojumi valstybei yra pateisinamas parlamento suspendavimas bei įstatymo leidybos monopolio perdavimas nerinktoms institucijoms. Kartu su Prezidentui suteikta teise savo nuožiūra paleisti Seimą bei neaiškia Prezidento rinkimų tvarka, leido teisiškai legitimizuoti 1926 m. gruodžio 17 perversmą.

Apibendrinant išdėstytą informaciją, galima teigti, kad laikotarpiu nuo Steigiamojo Seimo rinkimų iki 1927 m. vykusio valstybės perversmo galime vadinti Lietuvos parlamentinės demokratijos aukso amžiumi. 1922 m. priimtoje laikinojoje, o vėliau jau nuolatinėje Lietuvos Konstitucijoje buvo įtvirtinta trijų valdžios šakų valdžių padalinimo modelis, nors svarbiausias vaidmuo išliko rezervuotas Parlamento (Seimo) rankose. Vykdomoji valdžia buvo sudaryta iš dviejų dalių – valstybės vadovo pareigas vykdančio Prezidento bei Ministrų kabineto. Kabineto funkcionavimas pagal Konstituciją buvo priklausomas nuo Parlamento paramos. Prezidentas buvo renkamas Seimo. Kadangi iki galo nebuvo apibrėžta Prezidento rinkimų tvarka, o nebuvo arbitro statusą užtikrinančio Konstitucinio teismo, visos likusios institucijos iš esmės buvo priklausomos nuo Seimo palaikymo. Teismų sistema šiuo laikotarpiu stokojo savarankiškumo, ji tebebuvo kūrimo stadijoje. Iš esmės – Seimo dominavimo laikotarpiu ėmė ryškėti tendencija, kad realiam valdžios padalinimo principų įgyvendinimui trūko tiek žmogiškųjų, tiek ir institucinių išteklių. Parlamentarizmo ir demokratijos raidą stabdė ir iš ankstesnių laikų paveldėta politinė praktika – prisidengus karine grėsme stabdyti parlamento veiklą ir įstatymų leidybą pavesti mažesniajam valdymo organui.

2.3. Demokratijos ir parlamentarizmo instituciniai prieštaravimai ir jų įtaka diskredituojant parlamentinės demokratijos institutus

Tiek tarpukario, tiek šiandienos Lietuvos politinio proceso tyrėjai, analizuodami parlamentarizmo žlugimo priežastis Lietuvoje yra linkę išskirti tiek vidines, tiek išorines priežastis. Tenka konstatuoti, kad tuo metu vyravusios socialinės – politinės sąlygos buvo prieštaringos. Viena vertus prieš I Pasaulinį karą Europoje suklestėjo liberalizmo ideologiją, o karo baisumai sustiprino tiek liberalizmo, tiek ir demokratijos idėjas plačiosiose visuomenės masėse. Kita vertus, nepaisant ištikimybės demokratijai idealams Lietuvos socialinė ir politinė struktūra demokratiniam valdymui nebuvo palanki. Pirmiausia Lietuva neturėjo parlamentarizmo tradicijos, nes:

1. Ryšys su Abiejų tautų respublikos bajoriškosios demokratijos organais buvo nutrūkęs;

2. Tuometė Lietuvos visuomenė nepasižymėjo homogeniškumu, ją skaldė įvairūs kultūriniai, konfesiniai, socialiniai skirtumai;

3. Tuometis Lietuvos politinis elitas stokojo strateginio mąstymo ir kompromiso kultūros;

4. Lietuvą įtakėjo ne tik liberalūs Vakarai, tačiau ir autoritariška bolševikinė Rusija (Kasparavičius, 2006, p. 49-51).

Prieš išorės faktorių, sąlygojusių parlamentarizmo eroziją Lietuvoje būtų tikslinga priskirti tokius faktorius kaip nacizmo įsigalėjimas ir autoritarizmo plėtra kaimyninėse valstybėse. Taip pat būtina konstatuoti ir neigiamą institucinės aplinkos faktorių įtaką – tarpukario socialinės bei politinės kultūros tyrinėtojai konstatuoja, kad „realiai nei politinis elitas, nei intelektualai, nei visuomenė nevertino parlamentinės sistemos kaip dorybės ir gintino idealo. Parlamentarizmas, politiniai debatai ir rinkimų kampanijos buvo siejamos su „nekultūringumu, kuris yra visiškai nesuderinamas su laisvės, lygybės ir solidarumo reikalavimu“ (Kasparavičius, 2005, p. 448).

Taip pat reikia pabrėžti, kad rinkimai tiek į Steigiamąjį Seimą, tiek į visus tris demokratinės valstybės Seimus vyko galiojančiomis karo padėties sąlygomis. Tuo metu karo stovį reguliuojantys teisės aktai nekonkretizavo kokios visuomenės interesų apsaugos priemonės gali būti naudojamos, taigi karinių komendantūrų atstovams ir politinei policijai buvo palikta plati galimybė savo nuožiūra įtakoti politinio pobūdžio susirinkimus ar rinkiminės agitacijos vykdymą (Kuodys, 2007, p. 227). Dar daugiau, būtina konstatuoti, kad tuometiniai valdantieji krikščionys demokratai, kilus poreikiui nesivaržė šias priemones ir griežtinti, nors pati valstybės saugumo padėtis ir gerėjo, tačiau II Seimas 1925 m. priėmė „Sustiprintos apsaugos“, Spaudos įstatymo pakeitimo, Susirinkimų įstatymus, kuriuose buvo uždrausti „susirinkimai atvirame ore, ant kelių, aikštėse ir panašiose vietose. Buvo uždrausta savivaldybių įstaigoms priklausančiose patalpose organizuoti politinio pobūdžio susirinkimus ir mitingus. Tai turėjo susiaurinti liaudininkų rinkimų kampanijos galimybes“ (Baužytė - Blažienė, 2009, p. 18).

Priminsime, kad Steigiamajame ir pirmuosiuose dvejuose Seimuose dominavo krikščionys demokratai, tačiau ir jie dažniausiai veikė mažumos Vyriausybės sąlygomis. Jiems sunkiai sekėsi rasti kompromisus su kairiuoju sparnu – socialdemokratais ir valstiečiais liaudininkais. Tuo tarpu natūralūs krikščionių demokratų sąjungininkai tautininkai į Steigiamąjį Seimą nepateko, o ir kituose Seimuose nebuvo gausiai atstovaujami. Dėl tokios padėties pirmiausia reikia kaltinti pačius tautininkus, kurie nepasitikėjo partijomis ir nekūrė aktyvių partinių struktūrų, tačiau kaip pažymi M. Romeris,

„jų darbo Seime trūko. Be Smetonos – Voldemaro – Yčo Steigiamasis Seimas buvo „vienarankis“, be dešinės rankos, todėl labai radikalus“ (Truska, 2004, p. 23).

Trečiojo Seimo rinkimai 1927 m. vyko sąlygomis, kuomet didžiajai visuomenės daliai buvo įgrišęs krikščionių demokratų valdymas, juos piktino klerikalizmo įsigalėjimas, manipuliavimas karine parengtimi ir tautiškumo siejimas su katalikybe (Kasparavičius 2020, p. 74). Tačiau tuo pačiu tenka konstatuoti faktą, kad III Seimo daugumą sudariusio socialdemokratų – liaudininkų bloko, be nepasitikėjimo krikščionių demokratų valdymu, jokios vertybinės nuostatos nesiejo. Anot A. Kasparavičiaus (2020), „Socialdemokratai buvo prieš reguliarią kariuomenę ir propagavo visuotinę liaudies miliciją, kvietė atsisakyti „imperialistinės“ politinės diplomatinės kovos dėl Vilniaus ir siekti čia tik plebiscito bei atsargiai svajojo apie „proletariato diktatūrą“. Liaudininkai nedviprasmiškai planavo stiprinti šalies ginkluotąsias pajėgas ir ieškojo sąjungininkų užsienyje, kurie padėtų susigrąžinti sostinę. Tautinės mažumos taip pat turėjo įvairių interesų, kurių svarbiausias buvo realizuoti savo konstitucinę teisę į autonomiją“ (Kasparavičius, 2020, p. 76-77).

Naujai išrinkta socialdemokratų ir liaudininkų valdžia nedelsiant ėmėsi politinių ir socialinių reformų. Seimas panaikino karo padėtį, nebeliko ir karo komendantų valdžios civiliams, karo lauko teismų, karinės cenzūros spaudai“ (Kasparavičius, 2020, p. 77). Tai paskatino valdžią praradusių krikščionių demokratų bei tautininkų kritiką, esą naujoji valdžia skatina anarchiją ir silpnina krašto saugumą. Prie nepatenkintųjų politinių grupių prisidėjo ir karininkija, kuri buvo nepatenkinta tiek savo vaidmens silpnėjimu, tiek abejojo valdžios galimybėmis realiai užtikrinti krašto vidaus ir išorės saugumą.

Apibendrinant išdėstytą informaciją, galima konstatuoti, kad tyrinėtojai iš esmės sutaria dėl pagrindinių priežasčių, kurios sąlygojo parlamentinio režimo griūtį ir paskatino valstybinį perversmą Lietuvoje. Po Pirmojo pasaulinio karo kilęs susidomėjimas liberalizmo idėjomis, palengva nuslūgo. Greičiau atvirkščiai – tuo metu Europoje ėmė vyrauti nacistinė ideologija ir nusivylimas parlamentinės demokratijos idėjomis. Taip pat Lietuvos politinis elitas stokojo demokratinei visuomenei būdingos kompromiso kultūros. Nepaisant deklaruotos valdžių padalinimo doktrinos – šie principai nebuvo iki galo įgyvendinti, kas kėlė nepasitenkinimą demokratinio valdymo principų kokybe ir delegetimavo pačią demokratinio valdymo idėją.

3. DEMOKRATINIŲ INSTITUTŲ DEMONTAVIMAS IR AUTORITARINIO VALDYMO INSTITUCIONALIZACIJA PO VALSTYBĖS PERVERSMO (1926-1940 m.)

3.1. Karinio perversmo kilimo prielaidos 1926 m.

1926 m. Lietuvoje įvykusio karinio perversmo kritinė analizė bei jos reflektavimas publicistinėse diskusijose vis dar tebėra paviršutiniškas, o rimčiau analizuoti perversmo atsiradimo priežastis tiek tarpukaryje, tiek ir modernioje Lietuvoje yra vengiama. To meto amžininkai, net ir nepritardami autoritarinio režimo įsigalėjimui, karinio perversmo priežasčių ieškojo to metu egzistavusio Lietuvos politinės sistemos modelio ir politinės praktikos trūkumuose. Tyrėjai atkreipia dėmesį, kad realiai nei to meto politinis elitas, nei intelektualai, nei visuomenė nevertino parlamentinės sistemos kaip dorybės ir gintino idealo. Parlamentarizmas, politiniai debatai ir rinkimų kampanijos buvo siejamos su „nekultūringumu, kuris yra visiškai nesuderinamas su laisvės, lygybės ir solidarumo reikalavimu (Kasparavičius, 2005, p. 448). Tuo pačiu būtina pastebėti, kad visuomenės ir elito paramos demokratiniam režimui stoka, nebūtinai reikalauja pačio demokratinio režimo demontacijos. Dažnai istorikai yra linkę pabrėžti anuometės ir šiandieninės Lietuvos skirtumus. Gal būt autoritarinio valdymo troškimas XXI a. Europos valstybėje gali būti vertinamas kaip „tamsuoliškas anachronizmas“, tačiau mokslinis korektiškumas verčia, konstatuoti, kad „...ir tada nebuvo, ir dabar Lietuvoje nėra pakankamai daug žmonių, kurie būtų nuoširdžiai įsitikinę demokratijos pranašumu prieš visus kitus valdymo būdus“ (Butkus, 2006, p. 69).

Kritinę to laikotarpio procesų analizę riboja ir kiek romantizuotas tarpukario Lietuvos gyvenimo vertinimas, kuriame tiek Prezidentas – autoritaras A. Smetona, tiek jo valdymo laikotarpis buvo vertinamas kaip tam tikras Lietuvos aukso amžius, kurį nutraukė sovietinė okupacija, tačiau tebėra sektinas idealas, kurį pagal galimybes būtina išsaugoti ar net rekonstruoti. Tai nelabai dera su to laiko perspektyvomis, Lietuvos europeizacijos bei demokratizacijos procesais. Kai kurie tyrinėtojai šias vidines dilemas yra linkę aplenkti, konstatuodami faktą, kad tuo metu Lietuvoje vykusieji politiniai procesai nebuvo unikalūs ir daugiau ar mažiau atitiko to regiono politinės raidos tendencijas. „XX a. ketvirtajame dešimtmetyje iš 29 Europos valstybių tik 12 išlaikė demokratinę santvarką, o iš 7 naujai susikūrusių ar atsikūrusių Vidurio Rytų Europos valstybių tokios liko tik dvi - Čekoslovakija ir Suomija. Tačiau būtina konstatuoti, kad perversmai Europoje vyko nevienodu metu. Latvija ir Estija demokratiją tarpukaryje išsaugojo (susilaikė nuo

perversmų) 16 metų, o tai yra dvigubai ilgiau negu Lietuva, kuri tikrą demokratiją puoselėjo tik 8 metus“ (Butkus, 2006, p. 73).

Autorius yra linkęs laikytis pozicijos, kad nepaisant bendro nusivylimo liberaliosios demokratijos idėjoms, seimokratijos modelio institucinių bei politinės kultūros stokos, 1926 m. karinis perversmas iš esmės buvo vidaus politikos priežasčių inspiruotas veiksmas, kuris niekaip neįrodo, kad Lietuvoje funkcionavusi teisinė ir politinė sistema negalėjo išspręsti esamų problemų. Šią nuomonę patvirtina ir Z. Butkus (2006) kritiškai analizuodamas 1926 m. karinio perversmo priežastis ir lygindamas jas su procesais vykusiais kaimyninėse Baltijos šalyse. Jis išryškino reikšmingus skirtumus tarp demokratijos demontavimo Lietuvoje ir kaimyninėse valstybėse. Pirmiausia autorius akcentuoja, kad nors parlamentinės demokratijos režimai ir nepasižymėjo Vyriausybių stabilumu kas netarnavo valstybės aparato veiklos efektyvumo užtikrinimui, demokratinio režimo demontavimo niekaip negalima sieti su Nepriklausomybės išsaugojimu, ką turėtų demonstruoti Suomijos pavyzdys. Pavyzdžiu, pagrindinė tų šalių Nepriklausomybei grėsmes kėlusio struktūra – vietos komunistų partijos „veikė visose Baltijos šalyse, kartu ir Suomijoje. Kaip tik joje mūšiai su bolševikais per 1918-1919 m. kovas buvo aršesni, kruvinesni negu Estijoje, Lietuvoje, o gal ir Latvijoje. Suomijos istorikai kovas su bolševikais vadina tikru pilietiniu karu. Jo metu žuvo per 10 tūkst. žmonių. Buvo įvykdyti 265 mirties nuosprendžiai“ (Butkus, 2006, p. 77). Karinio perversmo priežasčių redukavimą išimtinai į komunistų keliamos grėsmės likvidavimą silpnina ir tie faktai, kad perversmo organizatoriai nevengė bendrauti su SSRS diplomatais. Estų istorikas Magnus Ilmjaivas įrodinėja, kad Estijos perversmo organizatorius Konstantinas Patsas gaudavo finansinę SSRS paramą. Tai nėra marginalinė, Estijos istorinę atmintį juodinti laikysena. Po savo darbų publikavimo autorius (M. Ilmjaivas buvo išrinktas Istorijos instituto direktoriumi ir jam už tokius darbus 2006 m. paskirta Estijos nacionalinė premija) (Butkus, 2006, p. 72).

Lietuvos karinio perversmo politinių lyderių A. Smetonos ir A. Voldemaro ryšiai su SSRS kiek mažiau analizuoti ir kiek mažiau diskutuoti, tačiau tokių ryšių buvimas istorikų laikomas įrodytu. „A. Kasparavičius rašė, kad 1925 m. A. Smetona SSRS pasiuntinio S. Aleksandrovsčio teiravosi, kaip SSRS reaguotų, jei karininkai suorganizuotų perversmą“ (Žeimaitytė – Veilientienė, 2009, p. 49). Vis dėl to išlaikant korektiškumą būtina konstatuoti, kad 1926 m. perversmo organizatoriai veikė savarankiškai ir negalima griežtai teigti, kad jie buvo visiškoje Maskvos įtakoje. Tą įrodo tuometinio Lietuvos Ministro Pirmininko M., Šleževičiaus atsiminimuose pateiktas teiginys, kad perversmo išvakarėse jis sulaukė SSRS pasiuntinybės atstovo telefoninio skambučio, kuriame jis informavo apie

planuojamą valstybės perversmą (Stakeliūnaitė, 1999, p. 35). Šiuo atveju racionaliausia būtų galima iškelti prielaidą, kad viena vertus perversmo lyderiai nelabai tikėjo komunistų keliama grėsme, o SSRS atstovybė ne tiek siekė remti kurią nors pusę, kiek skatinti vidinius Lietuvos politinio elito nesutarimus bei konfrontacijas.

Demokratiųjų režimų nuvertimo Baltijos šalyse priežasčių bei eigos lyginamoji analizė taip pat atkleidžia du svarbiausius perversmo Lietuvoje bei Estijoje ir Latvijoje skirtumus. Pirmiausia tyrėjai akcentuoja, kad nors perversmo procesai visose trijose Baltijos šalyse buvo ir tapatūs (perversmą organizavo ir įgyvendino tų šalių kariuomenės), jų lyderiais tapo asmenys suvaidinę reikšmingą vaidmenį Nepriklausomybės atkūrimo procesuose, tačiau tų politinių lyderių statusas perversmo metu nebuvo tapatus. „Galėtume sakyti, kad tikras perversmas įvyko tik Lietuvoje, kur kariškiai nuvertė valdžią ir ją perdavė Smetonai su Voldemaru. O Estijoje ir Latvijoje jau esantys valdžioje žmonės tik stipriau joje įsitvirtino“ (Butkus, 2006, p. 74). Taip pat būtina akcentuoti, kad daugelyje Europos valstybių demokratiųjų režimų griūtis bei autoritarizmo įsigalėjimas pirmiausia yra siejamas su ekonomines krizės, taip vadinamosios „Didžiosios depresijos“ pasekmėmis. Ekonominiai sunkumai gali būti laikomi autoritarizmo įsigalėjimo priežastimi Estijoje ir Latvijoje, nes ten 1934 m. ekonominės krizės rezultatai dar buvo jaučiami, o Lietuvoje 1926 m. būsimos krizės kilimo galimybės niekas negalėjo prognozuoti. Žinoma tuo metu Lietuva turėjo savo lokaliųjų ekonominių sunkumų – mažėjo gamyba ir eksportas, daugėjo bedarbių, kapitalo investicijos palikdavo Lietuvą. Iš dalies dėl šių priežasčių 1926 m. Seimo rinkimus laimėjusių kairiųjų partijų koalicijos vyriausybė, siekdama taupyti valstybės biudžeto lėšas, ketino mažinti išlaidas kariuomenei, kurioje dėl to galėjo stiprėti nepasitenkinimas ir gundymasis perversmu (Butkus, 2006, p. 73).

Kariuomenės vaidmuo to meto Lietuvos politiniame gyvenime yra prieštaringas. Žinoma jis yra toli nuo šiandieninės hierarchiniu pavaldumu grindžiamos ir civilinei valdžiai paklūstančios valstybės prievartos aparato struktūros. Kariuomenė kaip ir kitos Lietuvos valstybės valdymo sistemos sudedamosios dalys pasižymėjo augimo sukeltomis sisteminiiais prieštaravimais. Lietuvos kariuomenės ir politinės vadovybės santykius minėtu laikotarpiu analizavęs K. Kilinskas (2018) konstatavo, kad pačioje „Lietuvos kariuomenės formavimo pradžioje kuomet kilo pirmieji politinio tautinio ir socialinio pobūdžio konfliktai tarp „lietuvių“ ir „svetimtaučių“ karininkų, kurie sąlygoje Slaptosios karininkų sąjungos susikūrimą. Būtent tuomet pradėjo ryškėti aiški skirtis ir įtampa tarp Lietuvių tautiniame sąjūdyje dalyvavusių ir nedalyvavusių, carinės imperijos kariuomenėje aukštą rangą pasiekusių karininkų įstojusių į Lietuvos kariuomenę. Minėtuose konfliktuose dalyvavę karininkai, vėliau palaikė ryšius su tautininkais, ėmėsi formuoti slaptąją karininkų

sąjungą ir dalyvavo 1926 m. gruodžio 17 d. perversme“ (Kilinskas, 2018, p. 140). Ne visa kariuomenė kaip biurokratinė struktūra, o atskiri jos atstovai buvo pagrindiniai perversmo vykdytojai, todėl pačio perversmo kilimo redukavimas į Valstiečių liaudininkų vadovaujamos vyriausybės siekį mažinti karines išlaidas nėra pagrįstas.

1926 m. įvykusio karinio perversmo priežastys buvo labiau susijusios ne tiek su sisteminėmis Lietuvos politinės, ekonominės raidos problemomis, kiek labiau su pačio politinio – elektoralinio proceso specifiniais bruožais. Priminsime, kad Steigiamajame ir pirmuosiuose dvejuose Seimuose dominavo krikščionys demokratai, tačiau ir jie dažniausiai veikė mažumos Vyriausybės sąlygomis. Jiems sunkiai sekėsi rasti kompromisus su kairiuoju sparnu – socialdemokratais ir valstiečiais liaudininkais. Tuo tarpu natūralūs krikščionių demokratų sąjungininkai tautininkai į Steigiamąjį Seimą nepateko, o ir kituose Seimuose nebuvo gausiai atstovaujami. Dėl tokios padėties pirmiausia reikia kaltinti pačius tautininkus, kurie nepasitikėjo partijomis ir nekūrė aktyvių partinių struktūrų, tačiau kaip pažymi M. Romeris, „jų darbo Seime trūko. Be Smetonos – Voldemaro – Yčo Steigiamasis Seimas buvo „vienarankis“, be dešinės rankos, todėl labai radikalus“ (Truska, 2004, p. 23). Savo ruožtu už parlamento ribų likę tautininkai įvairiomis formomis kritikavo demokratinį režimą, Seimo darbą bei politinio proceso trūkumus. Tačiau būtina konstatuoti, kad dar 1923 m. Antanas Smetona pirmą kartą prašneko apie valstybinį perversmą (Butkus, 2006, p. 72). Jis buvo nukreiptas ne prieš „destruktyvią kairiųjų politiką“ o prieš tautininkams idėjiškai artimas krikščioniškosios demokratijos politines jėgas. Siekiant valdžios tautininkai nematė problemų ieškoti partnerystės ir su valstiečiais liaudininkais. Karinio perversmo metu savo posto netekęs M. Sleževičius 1927 m. vasario 19 d. savo laiške Anicetui Strimaičiui rašė, kad „A. Smetona ir kiti tautininkai norėjo jėga nuversti krikščionių valdžią, bet jis tam nepritarė, nes, jo manymu, Lietuva tokių mėginimų negali sau leisti“ (Žeimaitytė – Veilientienė, 2009, p. 49).

Trečiojo Seimo rinkimai 1927 m. vyko sąlygomis, kuomet didžiajai visuomenės daliai buvo įgrišęs krikščionių demokratų valdymas, juos piktino klierikalizmo įsigalėjimas, manipuliavimas karine parengtimi ir tautiškumo siejimas su katalikybe (Kasparavičius 2020, p. 74). Tačiau tuo pačiu tenka konstatuoti faktą, kad III Seimo daugumą sudariusio socialdemokratų – liaudininkų bloko, be nepasitikėjimo krikščionių demokratų valdymu, jokios vertybinės nuostatos nesiejo. Anot A. Kasparavičiaus (2020), „Socialdemokratai buvo prieš reguliarią kariuomenę ir propagavo visuotinę liaudies miliciją, kvietė atsisakyti „imperialistinės“ politinės diplomatinės kovos dėl Vilniaus ir siekti čia tik plebiscito bei atsargiai svajojo apie „proletariato diktatūrą“. Liaudininkai nedviprasmiškai planavo stiprinti šalies ginkluotąsias pajėgas ir ieškojo sąjungininkų

užsienyje, kurie padėtų susigrąžinti sostinę (Kasparavičius, 2020, p. 76-77). Tačiau valstiečių liaudininkų bei socialdemokratų balsų nepakako, kad būtų suformuota Seimo dauguma ir kairiųjų partijų branduolys į valdančiąją koaliciją buvo priversti pakviesti tautines mažumas atstovaujančių partijų atstovus. Tuo metu Lietuvos gyventojų nacionalinės nuotaikos vis labiau radikalėjo, o Lietuvos valstybės vizija vis labiau linko į mononacionalinės valstybės plėtojimo pusę. Lietuvos politinio elito atstovai tautines mažumas atvirai laikė priešiškomis valstybė Nepriklausomybei. Pavyzdžiui, „Lietuvos centriniam valstybės archyve pavyko rasti memorandumą, rašytą 1926 metais (tikslė data nenurodyta), kuriame analizuojama situacija, susidariusi per rinkimus į III Seimą, ir siūloma nesudaryti koalicijos su tautinėmis mažumomis, nes tik žydai „gali įeiti be žalos valstybės nepriklausomybei“ (Žeimaitytė – Veilentienė, 2009, p. 33).

Naujai išrinkta socialdemokratų ir liaudininkų valdžia nedelsiant ėmėsi politinių ir socialinių reformų. Seimas panaikino karo padėtį, nebeliko ir karo komendantų valdžios civiliams, karo lauko teismų, karinės cenzūros spaudai“ (Kasparavičius, 2020, p. 77). Tai paskatino valdžią praradusių krikščionių demokratų bei tautininkų kritiką, esą naujoji valdžia skatina anarchiją ir silpnina krašto saugumą. Poliniame spektre laikiniaisais sąjungininkai tapę tautininkai ir krikščionys demokratai apsisprendė kariniu būdu susigrąžinti savo valdžią, pasinaudojo savo atstovais karinėse pajėgose (Kilinskas, 2018, p. 148) ir įgyvendino šią priemonę. Apeliuoti į valstiečių liaudininkų Vyriausybės veiksmus nėra teisinga, kadangi jų Vyriausybė dirbo tik apie pusę metų, todėl būtų buvę per sudėtinga suorganizuoti tokio pobūdžio sąmokslą per tokį trumpą laiką.

Apibendrinant išdėstytą informaciją, galima teigti, kad pagrindinės 1926 m. karinio perversmo kilimo priežastys Lietuvoje yra sietinos su tautininkų bei krikščionių demokratų siekiu susigrąžinti demokratinių rinkimų metu prarastą (negautą) valdžią. Perversmui įgyvendinti buvo pasirinktos karininkų grupės, kurios buvo artimos su šiomis partijomis bei siekė savo tiek savanaudiškų, tiek ir korporatyvinių tikslų. Be abejo karinio perversmo įgyvendinimo idėją bei jo sėkmę skatino tiek ir socialiniai, ekonominiai bei politiniai procesai vykstantys aplink Lietuvą, demokratinio valdymo trūkumai bei visuomenės paramos demokratijai stoka. Vis dėl to tenka konstatuoti, kad šių procesų poveikis yra antrinis, o kylančias problemas ir prieštaravimus buvo galima išspręsti ir demokratinio režimo sąlygomis.

3.2. Karinio perversmo ir jo rezultatų socialinė ir teisinė legitimacija

Karinis perversmas ir jo sėkmė iš pagrindų sukrėtė Lietuvos valstybės valdymo struktūrą bei principus. Ankstesniuose darbo skyriuose buvo įrodyta, kad Lietuva savo valstybingumo atkūrimą tiek teisiniu, tiek ir ideologiniu lygmeniu grindė demokratiniais principais. Lietuvos valstybė turėjo ginti lietuvių tautos socialinius, kultūrinius ir ekonominius interesus. Tautos, kuri prarado savo valstybingumą, nes jos politinis elitas sulenkėjo ir nutraukė savo ryšį su valstietiška liaudimi. Pastaroji gavo sukurti naują politinį elitą – intelektualus, kurie vykdydami Tautos valią ir atkūrė valstybės Nepriklausomybę. Būtina buvo įrodyti, kodėl tokia išmintinga Tauta, sugebėjusi atkurti savo valstybingumą nėra pajėgi užtikrinti kasdienių socialinės – ekonominės raidos problemų sprendimą.

Teisiniu požiūriu valstybės perversmo rezultatai buvo legitimizuoti pakankamai paprastai ir santykinai lengvai. Perversmo organizatoriams pavyko suimti Prezidentą K. Grinių, Ministrą Pirmininką M. Šleževičių ir keturis ministrus. Karininkams – perversmo vykdytojams Prezidento bei Ministro pirmininko nepavyko įtikinti parašyti atsistatydinimo pareiškimų, tačiau tai padarė į susitikimą pas sulaikytuosius atvykę A. Smetona ir A. Voldemaras (Kilinskas, 2018, p. 184). Šie pareiškimai buvo perskaityti gruodžio 19 d. vykusiame neprastajame Seimo posėdyje. Priėmus atsistatydinimo pareiškimus, naujuoju Seimo pirmininku išrinktas Aleksandras Stulginskis, o Respublikos Prezidentu - A. Smetona. Tiesa amžininkų teigimu rinkimų procedūras stebėjo ginkluotas aviacijos karininkų būrys. Istorikams pavyko pateikti dokumentą, kad „Artilerijos viršininkui buvo nurodyta išduoti 50 pistoletų „Parabellum“, kuriuos paėmė Slaptosios karininkų sąjungos narys vyr. lt. Ignas Slapšys. Tai reiškia, kad karininkija nebuvo tikra, kad A. Smetona bus išrinktas Prezidentu (Kilinskas, 2018, p. 185). Atkreiptinas dėmesys, kad šiame Seimo posėdyje nedalyvavo iš valdžios pašalintų valstiečių liaudininkų bei socialdemokratų atstovai. Tačiau perversmo rezultatų legitimacijai netrukdė faktas, kad nauja valdžia neturi visiškos Seimo daugumos. Buvo pasitenkinta sena „seimokratijos laikų yda – nekonkrečiai apibrėžtomis procedūromis, kurias nesant Konstituciniam teismui, valdančioji dauguma galėjo interpretuoti sau tinkama linkme.

Valstiečių liaudininkų partijos laikysena perversmo metu kėlė daug diskusijų partijos viduje, to meto intelektualinėse diskusijose, ji yra ir aptariama iš moderniuose istoriniuose tyrimuose. Būtina konstatuoti, kad liaudininkų partijos vadovybė bei jų atstovai Seime elgėsi pakankamai keistai ir pasyviai. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į faktą, kad gandai apie artėjantį perversmą Kaune sklido pakankamai aktyviai ir apie tai buvo diskutuojama net Seimo salėje. „Gruodžio 14 d. vykusiame Seimo posėdyje LDF frakcijos atstovas

Petras Radzevičius kalbėjo, kad eina gandai ir apie bolševikų, ir apie nacistų perversmus, ir prašė Vyriausybę išsiaiškinti ir nuraminti visuomenę“ (Žeimaitytė – Veilentienė, 2009, p. 48). Dar daugiau – pagrindiniai perversmo organizatoriai pulkininkas I. Musteikis ir kapitonas A. Mačiuka, karinės vadovybės jau buvo areštuoti ir išsiųsti į koncentracijos stovyklas iš kurių buvo paleisti po to, kai pasižadėjo „ateityje nedalyvauti organizacijose, kurios veikia prieš Konstituciją, jos nustatytą tvarką ir teisėtą Vyriausybę“ (Kilinskas, 2018, p. 149). Po perversmo premjeras Mykolas Šleževičius išvyko gydytis į Austriją. Partijos vadovybė tokį savo neveiklumą teisingo įvykusio perversmo fakto netikėtumu (Stakeliūnaitė, 1999, p. 35), tačiau tai tik patvirtina kanoninėje perversmo versijoje vyravusį naratyvą, kurį 1933 m. savo atsiminimuose artikuliuo aktyvus perversmo dalyvis kapitonas Antanas Mačiuka. „Seimas išsiskirstęs taikiai, be pasipriešinimo, taigi ryžtas nugalėjo kalbas. (Kilinskas, 2020, p. 47).

Tiesa istoriniai dokumentai rodo, kad 1927 m. sausio 3-8 dieną vykusiame Valstiečių liaudininkų partijos Centro Komiteto svarstė galimybę jungtis prie perversmo metu suformuotos Vyriausybės ir toliau tęsti darbą Seime. Koaliciją būtų formavę tautininkai, ūkininkų sąjunga bei valstiečiai liaudininkai. Prieš tokį sprendimą griežtai pasisakė tik vienas CK narys – Jonas Pajaujis. (Stakeliūnaitė, 1999, p.35). Įvykių amžininkai M. Riomeris bei Valstiečių liaudininkų partijos pirmininkas V. Lašas pateikė savo liaudininkų partijos pasyvumo priežastis. Pirmasis pasyvią liaudininkų laikyseną siejė su valstiečių liaudininku siekiu neduoti galimybės kariniam režimui paleisti Seimą. Jie tikėjosi, kad partijai pavyks savo politiką vykdyti pasinaudojant savo frakcijos atstovų veikla Seime. Antrasis artikuliuo kiek kilnesnę pasyvumo priežastį. Valstiečiai – liaudininkai nenorėjo pakenkti valstybės įvaizdžiui užsienyje, kad nebūtų sudarytos prielaidos kilti apkalboms, jog Lietuva nepajėgi funkcionuoti kaip Nepriklausoma valstybė (Stakeliūnaitė, 1999, p. 35).

Šiuo atveju būtina atkreipti dėmesį, kad dauguma perversmo rezultatų legitimizavimo veiksmų buvo atlikta nepažeidžiant tiek esamų Konstitucijos normų, tiek galiojančios politinės praktikos. Pavyzdžiui karininkijos spaudžiamas Prezidentas K. Grinius atsistatydino pats, Prezidentu A. Smetona buvo išrinktas Seimo narių dauguma, nes rinkimus boikotavo perversmo priešininkai.

Karinio perversmo ideologinės legitimizacijos naratyvai buvo palaipsniui plėtojami autoritarizmui stiprinant. Pirmiausia buvo suformuota „kanoninė“ perversmą sukėlusią įvykių versija. Ji rėmėsi teiginiais, kad „1926 m. birželio mėnesį darbą pradėjusi koalicinė valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybė nedelsdama panaikino demokratinio gyvenimo suvaržymus, panaikino karo stovį, paskelbė amnestiją, mirties bausmę,

palengvino profsąjungų veiklą. Šiomis laisvėmis nedelsiant pasinaudojo komunistai, birželio mėnesį surengę demonstraciją, kuri virto nekontroliuojami minios siautėjimu bei padarė itin blogą įspūdį krašto visuomenei. Patriotinių žmonių aistras kaitino Švietimo ministro Vinco Čepinskio leidimas įsteigti 60 lenkų mokyklų, kurios turėjo būti finansuojamas Lietuvos biudžeto lėšomis“ (Kilinskas, 2018, p. 166). Pirmaisiais metais po perversmo įgyvendinimo tiek patys perversmo rengėjai, tiek jo vykdytojai kuklinosi savo vaidmens ir labiau akcentavo tokio savo veiksmų atlikimo būtinybę. Savo atsiminimuose 1930 m išleistuose Paryžiuje perversmo dalyviui, pulkininkui V. Skorupskiui pernelyg didžiuojantis savo vaidmeniu perversmo metu, pastarasis iš karo tarnybos buvo atleistas (Kilinskas, 2020, p. 45). Vėliau perversmo metinių minėjimai tapo vis labiau viešesni, plėtėsi jų geografija, o patį perversmą pateisinantys naratyvai buvo toliau plėtojami ir įgavo vis labiau sisteminių pobūdį. Savo žodį, 1929 m. taręs A. Smetona akcentavo keturias perversmo reikšmes:

1. Gruodžio 17-oji yra gairė, žyminti skirtingus tarpus valstybės dešimties metų istorijoje;
2. Tautos vardu, nuolat budinti kariuomenė padarė rimtą žygį, Seimas pakluso ir turėjo pritarti;
3. Po dvejų metų galime parodyti, kad vidaus ir užsienio politikoje daug padaryta einant tautine linkme;
4. Žygis parodė, kad tautos sargyboje budinti kariuomenė savo pareigą atliko. Budėkime (Kilinskas, 2020, p. 53-54).

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje, autoritarizmui vis labiau įsigalėjant atsirado jau ir bandymai moksliškai pagrįsti perversmo būtinybę bei teigiamą jo poveikį valstybingumo raidai. P. Čibaras savo kalboje gruodžio 17-ajai akcentavo, kad Tautininkų propaguojamos viltininkų idėjos yra bendrasis gėris, o hierarchiškai organizuota tauta, kilni ir kūrybinga asmenybė, dvasios ir darbo aristokratijos sutelkimas prie valstybės vairo padeda užtikrinti kokybišką valstybės valdymą. Perversmas buvo būtinas, nes parlamentarizmas yra šių idėjų išdavystė. Kaip priešlara parlamentarizmui buvo išvardyti jau įprasti tautinės Vyriausybės laimėjimai, kad ji gali ilgam nusistatyti veikimo programą, kad pasiekta milžiniška pažanga žemės ūkyje ir švietime. Buvo konstatuojama, kad perversmas yra ne „sporadinis, o organiškasis mūsų laisvo gyvenimo plėtos aktas, kuris susijungęs su visa mūsų tautinio atgimimo epocha“ (Kilinskas, 2020, p. 58).

Apibendrinant išdėstytą informaciją galima teigti, kad perversmo vykdytojams pavyko gana sėkmingai procedūriškai legitimizuoti perversmo rezultatus. Pasinaudojant

Seimo procedūrų dviprasmybėmis 1926 m. gruodžio 19 d. Seimo posėdyje buvo priimtas Prezidento bei ministro pirmininko atsistatydinimas, išrinktas naujas Prezidentas, Seimo pirmininkas, suformuota nauja Vyriausybė. Šį procesą palengvino visiškas valdžią praradusių valstiečių liaudininkų bei socialdemokratų neveiklumas. Tai leido suformuoti perversmo legitimizacijos ideologinę versiją, kuri pasireiškė tuo, kad tuo metu gyvavusi Vyriausybė nesugebėjo efektyviai valdyti valstybės, skubotai panaikinusi karo stovį paskatino anarchiją, antivalstybinį veikimą bei komunistinio perversmo pavojų. Patriotiškai nusiteikę politikai bei karininkai buvo priversta imtis veiksmų. Perversmo sėkmė, taikus Seimo išsiskirstymas, vėliau sekę valstybės ūkiniai bei socialiniai laimėjimai patvirtina, kad šis žingsnis buvęs teisingas. Autoritarizmui stiprėjant buvo pasitelkti naratyvai esą tik tautininkų partijos propaguojama ideologija yra bendrasis gėris, kuris padeda sutelkti visuomenę pažangai, taigi parlamentarizmo demontavimas yra organiška Lietuvos visuomenės raidos būklė.

3.3. Demokratinio valdymo principų erozija 1928 m. Konstitucijoje

Po karinio perversmo sėkmės bei naujos sudėties valdžios suformavimo pirmasis ir svarbiausias tautininkams ir A. Smetonai tekęs uždavinys – galimų neramumų malšinimas bei naujos karinio perversmo grėsmės eliminavimas. Pirmasis bandymas jėga nuversti tautininkų režimą ir grąžinti demokratinę konstitucinę santvarką siejamas su valstiečių liaudininkų atstovu Lietuvos Respublikos Seime J. Pajauju, kuris skelbiama buvęs bandytas įvykdyti 1927 kovo 15 d. (Lukšas A. 2012). Šios akcijos rezultatai buvo kuklūs, bet Seimui nesutikus panaikinti J. Pajaujo teisinės neliečiamybės tai tapo formaliu pretekstu A. Smetonai paleisti Seimą (Kasparavičius, 2020, p. 79). A. Smetona formaliai pažeidė Konstituciją nesusaukdamas naujo Seimo, tačiau kaip jau buvo minėta anksčiau – nelabai turtingoje modernios Lietuvos parlamentarizmo istorijoje buvo gausu faktų, kai buvo spenduojama parlamento veikla, o įstatymų leidyba perduodama kitoms valdžios šakoms. J. Pajaujo rengtą sukilimą ėmėsi pakartoti socialdemokratai su Jeronimu Plečkaičiu ir Juozu Paplausku priešakyje. Jie mėgino organizuoti antivalstybinius sukilimus Tauragėje, Alytuje bei Raseiniuose ir įtraukti į juos kariuomenę, tačiau tai patyrė nesėkmes. Vienas iš sukilimo Tauragėje organizatorių buvo valstiečiams liaudininkams artimas kpt. Antanas Majus, kuris iš kariuomenės buvo pašalintas po 1926 m. gruodžio perversmo ir buvo ištremtas į Tauragės apskritį. Kitas sukilimo organizatorius J. Paplauskas tikėjosi, kad prie rengiamo sukilimo Alytuje prisidės 2 Ulonų pulko ir 4 Artilerijos pulko kareiviai, kurie socialdemokratų manymu buvo nepatenkinti naujuoju politiniu režimu. Socialdemokratų mėginimai įtraukti

karininkus ir kareivius į perversmus patyrė nesėkmę, kadangi iš jos gretų buvo pašalinti su opozicinėmis politinėmis partijomis susiję karininkai bei kareiviai, o kariuomenėje įvesta griežtesnė drausmė. Veikiausiai todėl, jau 1927 m. rudenį politinės nuotaikos kariuomenėje buvo ramesnės (Kilinskas, 2018, p. 196). Demokratinio režimo dekonstrukcija bei autoritarinio valdymo institucionalizacija buvo įgyvendinta pasitelkus penkis žemiau išvardintus elementus:

1. Karo padėties, o tuo pačiu ir karo komendantų valdžios, jau pirmąją perversmo dieną grąžinimas;
2. Seimo paleidimas;
3. 1928 m. Konstitucijos paskelbimas;
4. Savivaldybių pertvarkymas;
5. Opozicinių partijų (nuo 1927 m. pavasario prie jų prisijungė ir tautininkų apgauta, iš valdžios išstumta LKDP) suvaržymas, o po to ir uždraudimas (Truska, 2004, p. 85).

Karo padėties statusas ir jo teikiamos galimybės administraciniais metodais įtakoti šalies politinę, socialinę ir net ekonominę raidą buvo maksimaliai stulbinančios. „Karo padėčių administravę pareigūnai – Krašto apsaugos ministras ir jo atstovai apskrityse – karo komendantai, vidaus saugumą ir tvarką užtikrindavo savo privalomais įsakymais fiziniams ir juridiniams asmenims. Už jų nesilaikymą grėsdavo administracinės bausmės (piniginė bauda, areštas, ištėmimas, izoliavimas koncentracijos arba darbo stovykloje), perdavimas teisti kariniams teismams, kurie bylas nagrinėdavo supaprastinta tvarka ir skelbdavo griežtus nuosprendžius. Administracinės sankcijos paskiriems asmenims ar organizacijoms galėjo būti skiriamos vien įtarus juos keliant grėsmę valstybės saugumui ar kariuomenei. Karinė administracija cenzūruodavo spaudinius, išdavinėdavo leidimus organizuoti susirinkimus, steigti draugijas“ (Kuodys, 2011, p. 37). Tokie karo padėtimi grindžiami politinės ir socialinės veiklos ribojimai niekaip nesuderinami su demokratiniais rinkimais ir jų teisėtumu, tačiau karo padėtis įvairiais pavidalais veikė iki pat 1926 m. Šios padėties grąžinimas leido naujam režimui priimti viešojo valdymo sprendimus, kilus reikalui, ignoruojant piliečių asmenines, socialines ar politines teises.

Pagrindinis teisinis dokumentas, kuris institucionalizavo perversmo rezultatus buvo 1928 m. Konstitucija. Jos priėmimas buvo gana simboliškas ir skirtas Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo dešimtmečiui. Tiesa reikia pastebėti, kad ši Konstitucija nebuvo priimta Seimo. A.Smetonai paleidus Seimą ir nerengiant naujų Seimo rinkimų apeliuodamas į Ministrų Kabineto pritarimą, Prezidentas naująją Konstituciją tiesiog paskelbė. Po dešimties dienų dokumentą paskelbus Vyriausybės žiniose jis įsigaliojo

(Juršėnas ir kt. 2020, p. 80). Tuo metu autoritarinis režimas dar nesijautė jaučiai ir negalėjo Konstitucijoje pilna apimtimi įteisinti savo valdžios vizijos. Neatmestina ir tai, kad perversmo šalininkai tuo metu neturėjo tokios visaapimančios valstybės organizavimo ir valdymo vizijos. Šia Konstitucija iš esmės buvo siekiama dviejų tikslų. Pirmiausia reikėjo suteikti Prezidentui legitimumo mandatą paverčiant jį tautos suverenios valios įgyvendintoju bei vykdytoju, o taip pat jo skyrimo procedūrą perkelti nuo Seimo rinkėjams. Po to reikėjo sukurti naujas įstatymų leidybos ir pareigūnų skyrimo tvarkas, kurie leistų užtikrinti įstatymų leidybą ir šalies valdymą, nešaukiant pačio Seimo. Paminėtina, jog 1928 m. Konstitucija ne vėliau kaip per dešimt metų nuo gyvavimo pradžios turėjo būti patikrinta tautos atsiklausymo keliu. [...] Artėjant terminu, iki kurio buvo žadėta tautos atsiklausimu ją patikrinti, užuot surengus referendumą, buvo imtasi naujos Konstitucijos parengimo (Žilys, 2012, p. 134).

Konstitucijos 1 straipsnyje buvo teigiama, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma ir demokratinė respublika, o jos 2 straipsnis skelbė, kad „Valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1928). Formaliai išlaikant ir deklaruojant valdžių atskyrimo principo tęstinumą tolesnis Konstitucijos tekstas aiškiai demonstruoja nuostatas, kad nuo šiol „parlamento galios gerokai susiaurintos, o jų sąskaita išplėsta Prezidento ir Vyriausybės valdžia. Taip valstybėje sukurtos juridinės sąlygos oficialiai siaurinti parlamentinę demokratiją ir sukurti link prezidentinio valdymo ir autoritarinės valstybės modelio“ (Juršėnas ir kt. 2020, p.80).

Seimas formaliai tebebuvo renkamas visuotiniu lygiu balsavimu, tačiau Konstitucijoje iš jo buvo atimtos kelios svarbiausios galios, kurios eliminuoja pačio valdžios padalinimo principo esmę:

1. Konstitucijos 48 straipsnis leido Prezidentui ratifikuoti tarptautines sutartis;
2. Konstitucijos 50 straipsnis numatė Prezidento teisę vienasmeniškai skirti visus aukščiausius valstybės tarnautojus, o taip pat skirti ir tvirtinti visus karinius laipsnius;
3. 51 straipsnio 3 punktas leido Prezidentui tarp sesijų leisti įstatymus, kurie vėliau turėjo būti ratifikuoti Seimo (1928 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija).

Seimas neteko teisės rinkti Prezidentą. Ši funkcija buvo pavesta atlikti „Ypatingųjų tautos atstovų institutui“, kuris buvo sudaromas tik vienam šiam tikslui (Martinonytė, 2007, p. 14). Konstitucijos 49 straipsnis įtvirtino Ministrų kabineto priklausomybę nuo Prezidento, nes tik jis galėjo atleisti ministrus ar visą Vyriausybę iš karto (1928 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija). Kadangi Konstitucija nenumatė laiko per kurį turi būti surengti Seimo rinkimai, jie nebuvo rengiami iki pat 1936 m. Būtina akcentuoti, kad Konstitucijoje

nėra nurodytos piliečių teisės ir laisvės, kurias Konstitucija privalo imperatyviai ginti ir saugoti. Tai sudarė palankias prielaidas autoritarines valdymo tendencijas bei politinę veiklą ribojančias nuostatas įtvirtinti įstatymų lygmenyje.

Apibendrinant išdėstytą informaciją, galima teigti, kad kartinį vaidmenį atliekant autoritarinio valdymo institucionalizacijos procesą suvaidino 1928 m. Konstitucijos priėmimas. Ši Konstitucija nebuvo priimta nei Seimo ar patvirtinta referendumu, taigi formaliai pažeidžiant Tautos suverenumo principą. Konstitucijos priėmimo momentu politinis režimas dar nesijautė tvirtas, todėl jos tekste tebėra deklaruojama ištikimybė demokratinio valdymo ir valdžių atskyrimo principams. Tačiau Konstitucijos tekste yra pastebima valdymo slinktis nuo parlamentinio link prezidentinio modelio, o iš Parlamento yra atimamos klasikinės jo funkcijos tokios kaip įstatymų leidybos bei tarptautinių sutarčių ratifikavimo teisė. Prezidentas turi galimybes leisti įstatymus tarp Seimo sesijų, taigi formaliai gali nekviesti Seimo posėdžių, taigi tuo ribodamas Seimo galimybes efektyviai atlikti savo funkcijas. Konstitucijos tekste Prezidentui suteikiama teisė vienasmeniškai skirti ir atleisti kitus aukščiausius valstybės pareigūnus, visų laipsnių karininkus. Prezidento galios iš esmės nėra ribojamos kitų valdžios šakų. Konstitucijos tekste nėra aiškiai deklaruojamos piliečių politinės teisės ir laisvės, taigi Vykdomosios valdžios šakai yra suteikiama galimybė efektyviai riboti šalies visuomeninę veiklą.

3.4. Autoritarizmo įsigalėjimas ir galutinis demokratinių valdymo institutų galios apribojimas 1938 m. Konstitucijoje

Po 1928 m. Konstitucijos įsigaliojimo, kurioje buvo leista Prezidentui tarp Seimo sesijų savarankiškai leisti įstatymus, o pačiame Konstitucijos tekste fragmentiškai apibrėžiant įvairių valdžios šakų sąveikos mechanizmus ir principus, Vykdomajai valdžiai buvo suteikta galimybė priimti svarbius piliečių teises ir demokratines laisves ribojančius įstatymus, kurie paskatino tolesnį autoritarinio režimo stiprėjimą. Prie tokio pobūdžio teisės aktų, tyrėjai priskiria Savivaldos 1929 m. ir 1931 m., Prezidento rinkimų 1931 m., Draugijų įstatymus (Juršėnas ir kt. 2020, p. 80). Lietuvai suduriant su vis didesniais sunkumais užsienio politikoje, o Tautų sąjungai spaudžiant panaikinti Karo padėties galiojimą, vis aktualesnis tapo naujo Seimo sušaukimo klausimas (Kuodys, 2011, p. 38). Nenorėdama prarasti savo valdžios 1936 m. gegužės 9 d. buvo priimtas Seimo rinkimų įstatymas, kuris „gerokai apribojo tiek rinkimų, tiek kandidatų kėlimo teisę. Iki 24 m. buvo padidintas balsuojančiųjų amžiaus cenzas, o kandidatus į Seimą galėjo kelti tik Apskričių tarybos. Beje

pačių kandidatų buvo tiek, kiek renkama Seimo narių“ (Juršėnas ir kt. 2020, p.82). Pagal šį įstatymą išrinktas (todėl net formalios opozicijos neturintis) Seimas 1938 m. vasario 11 d. priėmė naujos redakcijos Konstituciją (Žilys, 2012, p. 134).

Rėžimas net nebandė maskuoti savo pobūdžio ir dangstyti demokratinėmis procedūromis. Iš Konstitucijos teksto buvo išimta nuostata, kad Lietuva yra demokratinė valstybė. Ji tapo respublika, kurios priešakyje yra Respublikos Prezidentas, kuris vadovauja valstybei (Lietuvos Konstitucija, 1938). Konstitucijos 4 straipsnis iš esmės panaikino patį valdžių atskyrimo principą 4 straipsnyje teigdamas, kad „Valstybės valdžia yra vienatina ir nedaloma. Ją vykdo Respublikos Prezidentas, Seimas, Vyriausybė ir Teismas“ (Lietuvos Konstitucija, 1938). Visų to meto demokratių šalių konstitucijoms buvo būdinga klasikinė trijų valdžių šakų schema. Lietuvos Konstitucijoje atsirado ir ketvirtoji - prezidento valdžia. Ji jau tapo atskirta nuo Vykdomosios valdžios, o jos (Prezidento) funkcijos Konstitucijos tekste yra aptariamoms pirmiausia.

Naujoji Konstitucija toliau ženkliai mažino Seimo galias:

1. Seimas nebedirbo nuolat;
2. Prezidentas galėjo bet kada ne tik paleisti Seimą, bet ir nutraukti Seimo sesiją;
3. Seimas neteko įstatymų iniciatyvos teisių. Jis galėjo svarstyti ir priiminėti tik jam pateiktus įstatymų projektus;
4. Seimas neteko teisės tvirtinti valstybės biudžeto ir ratifikuoti tarptautinių sutarčių, niekaip negalėjo įtakoti Prezidento; (Martinonytė 2007, p.14-15);
5. Skirtingai nei 1928 m Konstitucijoje tarp Seimo sesijų Prezidento leidžiamiems įstatymams nebuvo reikalingas Seimo patvirtinimas (Žilys 2004, p. 133).

Be to Konstitucijos tekste įstatymų leidybos proceso reglamentavimas buvo išimtas iš Seimo funkcijas apibrėžiančio Konstitucijos skyriaus ir sudėtas į atskirą XIII Konstitucijos skyrių, pavadintą „Įstatymai“. Šis žingsnis buvo dėsningas, nes iš esmės, Konstitucija nesuteikė Seimui visišką įstatymų leidybos teisę (Truska, 2003, p. 200). Remiantis 1938 m. Konstitucija Seimas galėjo svarstyti ir priimti tik jam pateiktus įstatymų projektus. Taip pat buvo nustatyta sudėtinga Prezidento veto įveikimo procedūra. Seimui priėmus įstatymą „per trisdešimt dienų Prezidentas galėjo įstatymo projektą grąžinti Seimui svarstyti antrą kartą. Net ir pakartotinai bent trijų penktadalių balsų dauguma Seimui tą patį projektą priėmus, Prezidentas galėjo rinktis: arba jį skelbti arba paleisti Seimą. Ir tik naujai išrinktas Seimas, bent ketvirtadaliui Seimo narių pasiūlius, dar kartą priėmęs tą patį įstatymo projektą, galėjo pagaliau įveikti Prezidento veto“ (Maksimaitis, 2005, p. 263).

Iš Konstitucijos taip pat buvo išimta nuostata, kad Seimo nariai renkami visuotiniu, tiesioginiu ir lygiu balsavimu (Kasparavičius, 2020, p. 82), tačiau net ir apribotus įgaliojimus ir bei išrinkimo galimybes turintis Seimas, autoritarinei valdžiai atrodė įtartinas. Dėl tos priežastis Prezidentas apribojo Seimo autonomiją ir prieš Ketvirtajam Seimui susirenkant 1936 m. rugpjūčio pabaigoje panaikino 1924 m. Seimo Statuto galiojimą ir nurodė naujo statuto kūrimo gaires (Kasparavičius, 2020, p. 84). 1936 m. rugsėjo 17 d., priimtame naujo Seimo statute neberašoma apie Seimo frakcijas ir jų vaidmenį sudarant Prezidiumą bei komisijas. Nebeliko Seimo struktūroje ir Seniūnų sueigos. (Žilys, 2004, p. 151).

Tiek Konstitucijoje, tiek naujame Seimo statute nebeliko ir Seimo narių asmeninių veiklos garantijų. Konstitucijos 94 straipsnis varžė tautos atstovų suėmimą tik sesijos metu, o tarp sesijų jie jokio imuniteto neturėjo (Žilys, 2004, p. 133). Seimo narys teismine tvarka jau atsakė ne tik už įžeidimą, tačiau jei savo kalbomis Seime nusikalstama prieš valstybės saugumą. Taip pat išplečiamos galimybės suimti Seimo narį ne tik užtikus darant nusikaltimą, bet ir už anksčiau padarytą įžeigą už jį „graso ne mažesnė kaip sunkių darbų kalėjimo bausmė“ (94 str.). Verta pažymėti, kad pirmą kartą visi apribojimai traukti Seimo narį atsakomybėn apriboti žodžiais „sesijos metu“. Vadinasi imunitetas ne sesijos metu negalioja. Tai didelis Seimo nario statuso sumenkinimas (Kryžanuskienė, 2004, p. 25).

Naujai susirinkęs Seimas pateisino valdžios lūkesčius ir mokslinėse publikacijose nėra jokių užuominų apie šios institucijos bandymus plėsti savo įgaliojimus ir vėl bandyti atgauti savo kaip įstatymo leidėjo ir Tautos atstovo statusą. Galima teigti, kad autoritarinės valdžios sumanymu formaliai restauruotas nacionalinis parlamentas iš esmės jau buvo ne laisva ir suvereni tautos atstovybė, reiškianti tautos valią, bet tik vykdomajai valdžiai reikalinga ir nuo jos visiškai priklausoma politinė dekoracija, valstybėje liudijanti ne skirtingų valdžios šakų principinį balansą, bet tik jo imitaciją“ (Kasparavičius 2020, p. 49). Parlamentui neatliekant savo įstatymų leidėjo ir tautos atstovo funkcijų – Lietuvoje nustojo funkcionuoti ir pats valdžių padalinimo reiškinys.

Apibendrinant išdėstytą informaciją galima teigti, kad galutinis autoritarinio režimo institucionalizacijos proceso etapas baigėsi priėmus 1938 m. Konstitucijos redakciją. Konstitucijos tekste net ir simboliškai galime pastebėti demokratijos principų demontavimą. Lietuva nustojo būti vadinama demokratine respublika, atmetamas valdžios padalinimo principas, visokeriopai akcentuojamas Prezidento vaidmuo. Pastaroji institucija tapo savarankiška valdžios šaka, o jos funkcijos Konstitucijos tekste pradedamos vardinti pirmiausia. Toliau siaurinami Seimo įgaliojimai. Parlamentas praranda teisę priimti įstatymus, biudžetą, ratifikuoti tarptautines sutartis, skelbti karo padėtį. Seimas nustojo

įstatymų leidybos iniciatyvos teisės ir galėjo svarstyti tik jam pateiktus įstatymų projektus. Buvo apribota galimybė Seimui savarankiškai tvarkyti savo vidaus organizavimo procesus (priimti Seimo statutą), panaikinta Prezidento prievolė teikti Seimui svarstyti tarp Sesijų jo priimtus įstatymus. Šios Seimo veiklos garantijos valdžių padalinimo sistemoje atlieka svarbiausias funkcijas, kurios užtikrina Seimo, kaip Tautos atstovybės funkcijų efektyvų įgyvendinimą. Konstitucijoje iš Seimo atėmus šias funkcijas bei politinėje praktikoje nefiksuojant Seimo bandymų jas susigražinti, būtina konstatuoti, kad valdžios padalinimo principas 1938 net ir formaliai nustojo egzistuoti.

Apibendrinant skyriuje išdėstytą informaciją galima teigti kad pagrindinės 1926 m. karinio perversmo kilimo priežastys Lietuvoje yra sietinos su tautininkų bei krikščionių demokratų siekiu susigražinti demokratinių rinkimų metu prarastą (negautą) valdžią. Perversmui įgyvendinti buvo pasirinktos karininkų grupės, kurios buvo artimos su šiomis partijomis bei siekė savo tiek savanaudiškų, tiek ir korporatyvinių tikslų. Demokratinio valdymo trūkumai bei visuomenės paramos demokratijai stoka atliko tik antrinį vaidmenį, o kylančias problemas išspręsti demokratinio režimo sąlygomis. Perversmo vykdytojams pavyko sėkmingai legitymizuoti perversmo rezultatus, pasinaudojant Seimo procedūrų dviprasmybėmis. Šį procesą palengvino visiškas valdžių praradusių valstiečių liaudininkų bei socialdemokratų neveiklumas. Perversmo ideologinis legitymizavimas akcentavo, taikų Seimo išsiskirstymą, vėliau sekusiu valstybės laimėjimus Autoritarinio valdymo institucionalizacijos procesas prasidėjo priėmus 1928 m. Konstituciją, kurios tekste yra pastebima valdymo slinktis nuo parlamentinio link prezidentinio modelio. Prezidentui suteikus galimybes leisti įstatymus tarp Seimo sesijų, formaliai suteikta galia nekviesti Seimo posėdžių. Galutinis autoritarinio režimo institucionalizacijos proceso etapas baigėsi priėmus 1938 m. Konstitucijos redakciją. Konstitucijos tekste net ir simboliškai galime pastebėti demokratijos principų demontavimą. Lietuva nustojo būti vadinama demokratinė respublika, atmetamas valdžios padalinimo principas, visokeriopai akcentuojamas Prezidento vaidmuo. Pastaroji institucija tapo savarankiška valdžios šaka. Toliau siaurinami Seimo įgaliojimai. Seimas nustojo įstatymų leidybos iniciatyvos teisės ir galėjo svarstyti tik jam pateiktus įstatymų projektus. Buvo apribota galimybė Seimui savarankiškai tvarkyti savo vidaus organizavimo procesus (priimti Seimo statutą), panaikinta Prezidento prievolė teikti Seimui svarstyti tarp Sesijų jo priimtus įstatymus. Šios Seimo veiklos garantijos valdžių padalinimo sistemoje atlieka svarbiausias funkcijas, kurios užtikrina Seimo, kaip Tautos atstovybės funkcijų efektyvų įgyvendinimą. Konstitucijoje iš Seimo atėmus šias funkcijas bei politinėje praktikoje nefiksuojant Seimo bandymų jas

susigražinti, būtina konstatuoti, kad valdžios padalinimo principas 1938 net ir formaliai nustojo egzistuoti.

IŠVADOS

1. Valdžios padalinimo principas yra politinė - teisinė doktrina, kuria realizuojama Tautos politinio suverenumo koncepcija, numatanti, kad visuotinė valdžia priklauso tik Tautai, o jos valią įgyvendinančios institucijos yra padalinamos į atskiras, autonomines valdžios šakas, kurios veikia savo funkcijų rėmuose, negali uzurpuoti kitos valdžios šakos įgaliojimų ir viena kitą kontroliuoja. Valdžios galių padalinimas ir jų kontrolė turėtų užtikrinti žmogaus teisių apsaugą, piliečių įtraukimą į valstybės valdymą, kas garantuoja politinės bendruomenės socialinę pažangą. Moderniose valstybėse institucionalizuojant valdžios padalinimo principą, visi valdymo organai į tris valdžios šakas. Svarbiausias vaidmuo šioje sistemoje lieka Parlamentui, nes jis turi įstatymų kontrolės, bei biudžeto tvirtinimo funkcijas. Jo galios yra ribojamos Veto, įstatymų iniciatyvos bei teisminės priežiūros institutais. Valdžios padalinimų principo įgyvendinimo modelių įvairovė grupuojama į tris dalis pagal tai, kam atskaitingas Ministrų kabinetas ir jo nariai. Nuo savo valstybės sukūrimo viduramžiais Lietuva vystėsi pagal Vakarų Europai būdingas politinės raidos dėsnius, taigi valstybingumo atkūrimas XX a. pradžioje rėmėsi pažangiomis tuo metu vyraujančiomis nacionalinės demokratijos idėjomis;
2. Lietuvos valstybingumo atkūrimo metu visuomenė sutarė dėl naujos etnolingvistinė tapatybės grindžiamos, demokratinės valstybės kūrimo idėjos, tuo pačiu ir dėl valdžios šakų padalinimo principo institucionalizavimo Konstitucijose. Šis procesas prasidėjo gerokai anksčiau nei buvo sušauktas Steigiamasis Seimas, kuris turėjo įgyvendinti Tautos mandatą ir suformuoti visas valdymo institucijas. Praktikoje dar iki Steigiamojo Seimo sušaukimo Taryba jau konstitucionavosi į Įstatymų leidžiamąjį organą, Tarybos Prezidiumas – Prezidento instituciją, o Ministrų kabinetas į šalies Vyriausybę. Pradėjo ryškėti ir neigiamos Konstitucinės raidos tendencijos – greitas konjunktūrinis Konstitucijos normų keitimas, Tarybos veiklos spendavimas, Prezidento vaidmens anomija. Steigiamasis Seimas įtvirtino parlamentinio valdymo modelį, kai visos institucijos buvo priklausomos nuo Seimo. Nesant apibrėžtos Prezidento rinkimų tvarkos, arbitro statusą užtikrinančio Konstitucinio teismo, visuomenei stokojo kompromiso ir diskusijų kultūros, veikiant karinei padėčiai nebuvo užtikrintas realus valdžių atskyrimo principo įgyvendinimas, o tuo pačiu ir diskredituota pati liberaliosios demokratinio valdymo modelio idėja.
3. Pagrindinė 1926 m. karinio perversmo priežastis yra tautininkų bei krikščionių demokratų siekis susigrąžinti demokratinių rinkimų metu prarastą (negautą) valdžią.

Demokratinio valdymo trūkumai bei visuomenės paramos demokratijai stoka atliko tik antrinį vaidmenį, o kylančias problemas buvo galima išspręsti demokratinio režimo sąlygomis. Tačiau institucinio reguliavimo trūkumai bei paramos demokratiniam valdymui stoka, leido nesunkiai legalizuoti perversmo rezultatus. Autoritarinio valdymo institucionalizacijos procesas prasidėjo priėmus 1928 m. Konstituciją, kurios tekste yra pastebima valdymo slinktis nuo parlamentinio link prezidentinio modelio. Prezidentui buvo galimybė tarp Seimo sesijų leisti įstatymus taip faktiškai suteikiant galią nekviesti Seimo posėdžių. Galutinis autoritarinio režimo institucionalizacijos proceso etapas baigėsi priėmus 1938 m. Konstitucijos redakciją Lietuva nustojo būti vadinama demokratine respublika, atmetamas valdžios padalinimo principas, visokeriopai akcentuojamas Prezidento vaidmuo. Pastaroji institucija iš Vykdomosios valdžios tapo savarankiška valdžios šaka. Toliau siaurinami Seimo įgaliojimai. Seimui apribota įstatymų iniciatyvos teisė, vidaus procesų organizavimo autonomija, taigi panaikintas šios institucijos kaip tautos atstovybės vaidmuo. Galima konstatuoti, kad nuo 1938 m. valdžios padalinio principas Lietuvoje net ir formaliai nustojo egzistuoti.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

1. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai (1918). *Lietuvos aidas*, 130(178).
2. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai (1919). *Laikinosios vyriausybės žinios*, 6-24.
3. Lietuvos Valstybės Konstitucija (1922). *Vyriausybės žinios*, 100-799.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1928). *Vyriausybės žinios*, 275.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1938). *Vyriausybės žinios*. 608-4271.

Specialioji literatūra

1. Acerman, B. (2017). *A New separation of powers Harvard law review*. Vol. 113, No 3, 634 – 725 p.
2. Akmenytė – Ruzgienė, V. (2020). Lietuvos Steigiamojo Seimo seniūnų sueiga: vyresniųjų konvento veiklos gairės. *Parlamento studijos*. Nr. 29, p. 98-142;
3. Bakaveckas, A. (2002). *Vykdomosios valdžios sąvoka, funkcijos ir jos santykis su administracine teise*. *Jurisprudencija*. T. 24 (16), p. 29-42;
4. Balicky, R., Juškevičiūtė – Vilienė, A. (2021). *Teisingumo vykdymo iššūkiai Lenkijos Respublikoje: teismo nepriklausomumo principo įgyvendinimo problemos*. *Teisė*. T. 118, 73-89 p.
5. Beinoravičius D., Pukasinytė I., Vainiūtė M. (2022). *Teisminės valdžios konstituciniai pagrindai. Lietuvos Konstitucinė teisė*: Vilnius: MRU 559-584 p.
6. Blažytė – Baužienė D. (2016). *Valstiečių liaudininkų vaidmuo Steigiamajame Seime (1920–1922 m.) ruošiant demokratinės santvarkos Lietuvoje pagrindus*. *Parlamento studijos*. Nr. 21, p. 58-89;
7. Blažytė – Baužienė D. (2009). *Visuomenės pasirinkimas: kodėl (pra)laimėjo III Seimas*. *Parlamento studijos*, Nr. 8, 9-29 p.
8. Bumblys, V. (2008). *Antanas Kriščiukaitis – Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo pirmininkas*. *Jurisprudencija*, 10 (112), p. 32–42;;
9. Butkus, Z. (2006). *Valstybiniai perversmai Baltijos šalyse (1926 ir 1934 m.): panašumai ir skirtumai*. *Lietuvos istorijos studijos*. T. 18, p. 69-82;
10. Craig, P. (2017). *Formal and Substantive Conceptions of the Rule of Law: An Analytical Framework*. NY: Routledge
11. Čepaitienė, R. (2013). *Politinės lyderystės problema postsovietinėje transformacijoje. Politologija*. Nr. 4, 119-155 p.
12. Deviatkovaitė, I. (2022). *Konstitucinė teisė M. Remerio dienoraščiuose*. *Logos*. Nr. 111, 17-36 p.
13. Ivanauskaitė, K. (2013). *Politinių partijų teisinis reglamentavimas 1919-1940 metais Lietuvoje*. *Socialinių mokslų studijos*. Nr. 5 (4), 1154-1171 p.

14. Gardbaum, S. (2017). *The New Commonwealth Model of Constitutionalism. The american journal of comparative law*. Vol. 49, 707-760 p.
15. Habermas, J. (1994) *Three normative models of democracy. Constelations*. Vol. 1. No. 1, 1-10 p.
16. Heffernan, R. (2005). *Why the Prime Minister cannot be a President: Comparing Institutional Imperatives in Britain and America. Parliamentary Affairs*. No. 58 (1), p. 53-70
17. Jarašiūnas, E. (2010). *Apie pirmąsias Konstitucijas ir jų reikšmę. Jurisprudencija*. Nr. 2 (120), 23-52 p.
18. Jarašiūnas, E. (2009). *Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis? Jurisprudencija*. Nr. 4 (118), 21-46 p.
19. Jarašiūnas, E. (2007). *Valdžių padalijimo principas: samprata ir keletas interpretavimo problemų konstitucinėje jurisprudencijoje". Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda* Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 135-163 p.
20. Junevičius, P. (2007). *Valdžios galių suderinimas kaip demokratinės Lietuvos pagrindas. Mokslinės minties šventė – 2007*, p. 458-465 p.
21. Juršėnas, Č., Petrauskas R., Kiaupa Z., Miknys R., Kasparavičius A., Jakubčionis A., Lukošaitis A., Drėmaitė M. (2020). *Parlamentarizmas Lietuvoje*. Vilnius:LRS
22. Kasparavičius, A. (2020). *Lietuvos modernus parlamentarizmas 1905 (1918)–1940: Raida ir problemos* *Parlamentarizmas Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimas, p. 48-82 p.
23. Kasparavičius, A. (2006). *Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920-1926 metais*. Parlamento studijos. Nr. 6, p. 43-70;
24. Kasparavičius, A. (2005). *Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 27, 433-461 p.
25. Kenstavičienė, K. (2013). *Kai kurių ES valstybių narių parlamentų vidinė struktūra. . Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos sąjungoje*. Mokslo studija: Vilnius: MRU, p. 465-520;
26. Kilinskas, K. (2020). *1926 m. gruodžio 17 d. perversmo atmintis ir legitimacija tarpukario Lietuvoje*. Istorija. t. 119, Nr. 3, p. 41–69;
27. Kilinskas, K. (2018). *Civilinės ir karinės valdžios sąveika Lietuvoje 1918-1940. Daktaro disertacija*. Lietuvos istorijos institutas:VU;
28. Kuodys, M. (2011). *Lietuvos visuomenės reakcija į karo padėties atšaukimą šalyje 1938 m.lapkričio 1 d. Istorija*. T. LXXXIII, 37-45 p.
29. Kuodys, M. (2007). *Karo padėties klausimas Lietuvos Seimuose (1919-1927 m)*. Karo archyvas Nr. 22, p. 219-290;
30. Machovenko, J. (2021). *Kintamoji ir nekintamoji 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos dalys*. Teisė. T. 120, 8-20 p.

31. Machovenko, J. and Šinkūnas, H. (2019). *Establishment of a judicial system and ensuring independence of judges in Lithuania, 1918-1920. Acta Universitatis Wratislaviensis*, 327, 269-283. <https://DOI:10.19195/0524-4544.327.17>.
32. Machovenko, J. (2017). *1918 m. Lapkričio 2 d. Ir 1919 m. Balandžio 4 d. Lietuvos konstituciniai aktai – dvi atskiros konstitucijos ar dvi to paties konstitucinio akto redakcijos?* Teisė. T.104, 37-51 p.
33. Machovenko, J. (2015). *Modernieji valstybės konstituciniai pamatai bendravaltystinėse LDK privilegijose*. Teisė. Nr. 94, 41-58 p.
34. Machovenko, J. (2012). *Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečio ir valstybės santykius 1791 . gegužės 3 d. Konstitucijoje*. Parlamento studijos. Nr. 13, 158-177 p.
35. Machovenko J., Valančienė D. (2022). *Valstybės politinis režimas pagal 1918–1919 m. Lietuvos konstitucinius aktus*. Teisė. Vol. 122, 94-103 p.
36. Maksimaitis, M. (2018). *Dar apie 1919 metų laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius*. Teisė, Nr. 107, P. 157 – 164.
37. Maksimaitis, M. (2013). *Teismų santvarkos pagrindų formavimas Lietuvoje (1918–1933)*. Jurisprudencija. T. 20 (2), 375-390 p.
38. Maksimaitis, M. (2011). *Mažoji Konstituantė*. Vilnius: Justitia.
39. Maksimaitis, M. (2010). *Apie Steigiamojo Seimo konstitucinės kūrybos pritaikymą išsivaduosiančiai Lietuvai: išeivijos požiūris (1945–1990)*. Jurisprudencija. Nr. 4 (122), 7-23 p.
40. Maksimaitis, M. (2008). *Lietuvos tarybos institucionalizavimasis paskelbus Nepriklausomybę*, Jurisprudencija, Nr. 9, p. 37 – 45;
41. Maksimaitis, M. (2007). *Pirmosios modernios mūsų valstybės konstitucijos: keliai ir takeliai. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. Sud E. Birmontienė et al. Vilnius: MRU, 10-27 p.
42. Maksimaitis, M. (2022). *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia.
43. Maksimaitis, M. (2000). *Mažasis Seimas – ryškus epizodas Lietuvos parlamentarizmo raidoje*. Jurisprudencija.
44. Mesonis, G. (2009). *Tomáš Garrigue Masaryk and Mykolas Romeris: Two Personalities and Two Approaches to the State and Constitution*. Jurisprudencija. Nr. 1 (115), 7-37 p.
45. Mesonis, G. (2008). *Kai kurie konstitucijos interpretavimo aspektai: expressis verbis ribos*. Jurisprudencija Nr. 5 (107), 9-27 p.
46. Mesonis, G. (2005). *Prezidento veto stabdžių ir atsvarų sistemoje: efektyvumo teorinės ir praktinės prielaidos*. Jurisprudencija. Nr. 64 (56), 23-52 p.
47. Mesonis G. (2004). *Valdžių padalijimo teorija ir jos įgyvendinimo modeliai: kriterijų kokybės problema*. Justicija. T.61 (53), 5-18 p.
48. Monkevičius, K. (2009). *Valdžių padalijimo principas kaip demokratijos veiksnys: atvejo studija*. Santalka. Filosofija. 50-60p.
49. Monkevičius, K. (2005). *Valdžių padalinimo principas 1922 m. Konstitucijoje*. Parlamentarizmo studijos, 1-8 p.
50. Lapinskas, K. (2007). *Konstitucija – demokratijos garantas Lietuvoje*. Konstitucinė jurisprudencija. Nr. 4, 321-329 p.

51. Pelerutis, L. (2021). *Pilnutinės demokratijos projekto vientisumo problema*. Politologija. Nr. 1 (103), 8-40 p.
52. Romeris, M. (1937). *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. I dalis. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas.
53. Sartori, G. (2001). *Lyginamoji konstitucinė inžinerija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika
54. Sinkevičius, V. (2014). *Kokių įstatymų ir kitų teisės aktų atitiktį Konstitucijai tiria Konstitucinis teismas?* Jurisprudencija. T. 21 (3), 907-923 p.
55. Sinkevičius, V. (2013). *Lietuvos parlamento Teisė*. Vilnius: MRU
56. Svarauskas, A. (2020). *Steigiamojo Seimo sukakčių minėjimų politinė potekstė 1927–1940 metais*. Parlamento studijos. Nr. 29, p. 143-169;
57. Svarauskas, A. (2015). *Lietuvos valstybės santvarkos reformų idėjos autoritarizmo laikotarpiu*. Parlamento studijos, Nr. 19, 33-57p.
58. Stakeliūnaitė, D. (1999). *1926 m. gruodžio 17 d. perversmo padarinių legalizavimas: Valstiečių liaudininkų pozicija*. Istorija XLI, 34-39 p.
59. Šlapkauskas, V. (2013) *Moderniųjų laikų teisės politikos ir konstitucionalizmo ryšio inversija XXI amžiuje. Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos sąjungoje*. Mokslo studija: Vilnius: MRU, p 12-52;
60. Tamošaitis, M. (2008). *Tautininkų ir krikščionių demokratų pasitarimų protokolai*. Istorija. Nr. 71, p. 40-48
61. Truska, L. (2004). *Parlamentarizmo Lietuvos respublikoje (1918–1940 m.) bruožai*. Parlamento studijos. T. 2 DOI: <https://doi.org/10.51740/ps.vi2.396>
62. Truska, L. (2003). *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Vilnius: Valstybės žinios.
63. Vaičaitis, V. A., Paužaitė – Kulvinskienė J. (2015). *1918 m. Vasario 16-osios akto konstitucinė samprata*. Teisė. Nr. 94, p. 176-188;
64. Vainiūtė, M. (2013). *Parlamento formų įvairovė ES valstybėse narėse. Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos sąjungoje*. Mokslo studija: Vilnius: MRU, p. 405-464;
65. Varaška, M. Lydeka, A. (2015). *Seimo nutarimas: samprata ir istorinė raida*. Teisės apžvalga, Nr. 1 (12), 203-204 p.
66. Vilbikas, A. (2018). *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2018)*. Kaunas: Aurispaula.
67. Žalimas, D. (2017). *Demokratinės valstybės pagrindai 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucijoje: žvilgsnis iš galiojančios konstitucijos perspektyvos*. Parlamento studijos. Nr. 23, 63-89 p.
68. Žemaitytė – Veilientienė, A. (2009). *Lyderio problema parlamentinėje valstybėje. Seimo frakcijų vadovai parlamentinės krizės laikotarpiu 1926 m*. Parlamento studijos. T. 8, 30-51 p.

69. Žilys, J. (2012). *Lietuvos Konstitucinė Teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
70. Žilys, J. (2004). *Parlamentaro konstitucinio statuso bruožai demokratijoje*. Teisinis istorinis aspektas. Parlamento studijos. Nr. 2, p. 131-175;
71. Bartkutė, V. A. (2005). *Didysis Vilniaus Seimas 1905 m.* Lietuvos Respublikos Seimo interneto svetainė. Prieiga per internetą https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35530&p_k=1&p_a=1000&p_kade_id=10

Valdžių padalijimo principas Lietuvoje 1918-1940 m.

Rėjus Zakaras

Magistro baigiamajame darbe analizuojama valdžios padalinimo principo įgyvendinimo tarpukario Lietuvoje problema. Valdžios padalinimo principo efektyvus funkcionavimas yra pagrindinė prielaida užtikrinanti Tautos suverenumo, valdžios atskaitomybės tautai, idealų įgyvendinimą.

Tyrimo metu nustatyta, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metu gyvavo ir aktyviai plėtojosi valdžių atskyrimo principo atskiri elementai, kuriais buvo siekiama riboti Didžiojo kunigaikščio galias ir užtikrinti bajorijos politinių bei luominių teisių apsaugą. Deja, Lietuvai netekus savo valstybingumo, ši tradicija nutrūko.

Valstybingumo atkūrimo programa buvo pagrįsta modernioms industrinėms valstybėms būdingomis vertybėmis. Jos pasireiškė rašytinės Konstitucijos priėmimu, demokratiniiais rinkimais bei žmogaus teisių apsauga. Konstitucijose buvo nustatyta valdžios padalinimo sistema, kurioje egzistavo įstatymo leidžiamasis organas (Seimas), Vykdomoji valdžios šaka sudaryta iš Prezidento bei Ministrų kabineto ir Teismų. Iki galo šis modelis nebuvo įgyvendintas – politiniame spektre dominavo Seimas, Teismų sistema tik formavosi, o Prezidento funkcijos bei vaidmuo buvo neaiškūs. Motyvuojant pavojumi valstybei Seimo veikla buvo spenduojama, o įstatymų leidybos funkcija perduodama ministrų kabinetui.

Būtina konstatuoti, kad svarbiausios 1926 m. perversmo priežastys yra susijusios su tautininkų negebėjimu laimėti demokratinius rinkimus bei karininkijos gretose didėjančiu nepasitenkinimu civiline valdžia. Demokratinė valdžia nesiėmė jokių veiksmų apginti demokratinius principus ir net leido legalizuoti perversmo faktą Seime. Tautininkai neblogai sugebėjo konsoliduoti valdžią legitimizuodami perversmą vangia visuomenės reakcija. Kol valdžia nebuvo tvirta, 1928 m. buvo priimta naujos redakcijos Konstitucija, kurioje buvo išsaugoti baziniai demokratinės valstybės principai, tačiau tarp Seimo posėdžių paliekant galimybę Vyriausybei priimti laikinuosius įstatymus. Vėliau perversmo ideologinis vaidmuo buvo vis labiau aukštinimas kol galiausiai 1938 m. priėmus naujos redakcijos Konstituciją buvo demontuotos bet kokios demokratinio valdymo o kartu ir valdžios atskyrimo principo nuostatos. Konstitucijos tekste valstybę nustota vadinti demokratine, pabrėžiamas valdžios vienumo idealas, akcentuojamas Prezidento pirmumas

kitų valdžios šakų atžvilgiu. Iš Seimo buvo atimta net įstatymo iniciatyvos teisė, paliekant tik galimybę svarstyti Vyriausybės teikiamus įstatymų projektus.

SUMMARY

The Principle of Separation of Powers in Lithuania in 1918-1940

Rėjus Zakaras

The master's thesis analyzes the problem of implementing the principle of separation of powers in interwar Lithuania. The effective functioning of the principle of separation of powers is the main prerequisite for ensuring the implementation of the ideals of national sovereignty and government accountability to the people.

The study found that during the Grand Duchy of Lithuania, separate elements of the principle of separation of powers existed and actively developed, which were aimed at limiting the powers of the Grand Duke and ensuring the protection of the political and class rights of the nobility. Unfortunately, when Lithuania lost its statehood, this tradition was interrupted.

The program for restoring statehood was based on values characteristic of modern industrial states. They were manifested in the adoption of a written Constitution, democratic elections and the protection of human rights. The constitutions established a system of separation of powers, in which there was a legislative body (Seimas), an Executive branch of government consisting of the President and the Cabinet of Ministers and the Courts. This model was not fully implemented - the Seimas dominated the political spectrum, the judicial system was only being formed, and the functions and role of the President were unclear. Motivated by the danger to the state, the activities of the Seimas were curtailed, and the legislative function was transferred to the Cabinet of Ministers.

It is necessary to state that the most important reasons for the 1926 coup are related to the inability of the nationalists to win democratic elections and the growing dissatisfaction with civilian government among the military. The democratic government did not take any steps to defend democratic principles and even allowed the fact of the coup to be legalized in the Seimas. The nationalists managed to consolidate power quite well by legitimizing the coup with the sluggish reaction of the public. While the government was not strong, a new version of the Constitution was adopted in 1928, which preserved the basic principles of a democratic state, but left the possibility for the Government to adopt temporary laws between Seimas sessions. Later, the ideological role of the coup was increasingly exalted until finally in 1938. With the adoption of the new version of the

Constitution, any provisions of democratic governance and, at the same time, the principle of separation of powers were dismantled. The text of the Constitution no longer calls the state democratic, emphasizes the ideal of unity of power, and emphasizes the primacy of the President over other branches of government. The Seimas was even deprived of the right of legislative initiative, leaving only the possibility of considering draft laws submitted by the Government.